

MANİFESTO KUŞAĞI

Muharrem BALCI, 18 Ağustos 2026

ÖZET

İnsanlık tarihinin belki de en istikrarlı, en köklü ve en az değişime uğramış düşünsel mirası, bir önceki kuşağın kendinden sonra gelen gençliği ahlâkî bir çöküş, lüks düşkünlüğü ve saygısızlıkla itham etmesidir. Günümüzde "Z Kuşağı" ve devamında "Alfa Kuşağı" etrafında dönen lüks, kolay yoldan para kazanma hırsı ve geleneklerden kopuş tartışmaları, modern dünyanın getirdiği nev'i şahsına münhasır bir kriz gibi görünse de insanlık tarihi kadar eski bir toplumsal refleksin tezâhürüdür. Sosyolojide "*gençlik korkusu veya reddi*" (*juvenoia*) olarak adlandırılan bu olgu, antik çağın surlarından Osmanlı kahvehanelerine kadar uzanan devasa bir entelektüel sitem arşivine sahiptir.

Bu makalede sorunun tarihsel serüveni önemli olmakla birlikte Türkiye'nin çok partili hayata geçişinden, başka bir ifade ile görece düşünce özgürlüğünün başlangıcından itibaren, kuşaklar arası ilişkileri, çelişkileri incelenip son kuşağa geçmişi de hatırlatarak bazı öneriler sunulmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken de asla bir gençlik korkusu veya reddi konumuna düşmemek esas alınmıştır.

"Manifesto kuşağı" olarak anılan, resmi veya bilimsel bir kuşak yoktur. Bu tabir, kısmen de olsa günümüzde Z Kuşağı (1995–2010 arası doğanlar) için kullanılmaktadır. Z kuşağı, geleneksel düşüncelere karşı kendi değerlerini ve sosyal mesajlarını anlatan "gençlik manifestoları" hazırlamasıyla bilinir.¹ Gençlik manifestoları, gençlerin toplumda sesini duyurmak, haklarını savunmak ve geleceği şekillendirmek için yazdığı resmî duyurulardır. Bu metinler, eğitimde adâlet, iklim krizi, dijital haklar ve bağımsızlık gibi konularda gençlerin taleplerini ve değerlerini açıklamaktadır.

1950'li yıllarda doğanların ideolojik söylemleri de manifesto niteliğinde olurdu. Bu kuşağa da Manifesto Kuşağı denebilir mi? Bu çalışmanın temel sorunu, doğum yılları üzerinden yapılan kuşak sınıflandırmalarının, belirli tarihsel dönemlerde ortaya çıkan ortak zihniyet, sorumluluk ve hakikat arayışını açıklamada yeterli olup olmadığı ve bu çerçevede "Manifesto Kuşağı" kavramının tarihsel ve kavramsal bir kategori olarak

¹ Yeşilay'dan "Bağımsız Gençlik" Manifestosu,

kullanılabilirliğidir. Bu alışma, bu konuda bir iddia taşımakta ve onerilerde bulunmaktadır. Kanımızca evet, denebilir ancak bunun yerleşik bir sosyolojik kuşak adı olmadığını belirtmek gerekir. Çalışmanın temel iddiası ise Manifesto Kuşağı'nın yalnızca tarihsel bir nesli değil hakikati sorumluluğa dnştren ahlâkî bir kuşak kategorisini ifade edebileceğidir.

Makalede, ilk olarak Tarihsel Manifesto Kuşağı ile 1950–1985 döneminde yetişen, özellikle 1968–1985 arasında fikrî ve siyasî olarak şekillenen nesil (1. Manifesto Kuşağı) anlatılmaktadır. Sonrasında da doğum tarihine bakılmaksızın; hakikati savunan, çağını okuyan, sorumluluk stlenenlerden oluşabilecek yeni bir nesil Manifesto Kuşağı (2. Manifesto Kuşağı) ngrlmektedir.

1950'lerde doğan ve özellikle 1968–1985 yılı arasında fikrî olgunluğa erişen neslin belirgin özelliklerinden biri, düşüncelerini yalnızca bireysel kanaat olarak değil bir dünya tasavvurunun bildirisi olarak ifade etmesidir. O dönemin sağından soluna, İslmcısından Milliyetisine kadar hemen her fikir çevresi/zemini, “manifestolar” üretmiştir. Bu nesil, bir medeniyet iddiası taşıyor, mevcut dünya düzenini köklü biçimde eleştiriyordu. Alternatif bir toplum tasavvuru öneriyor, gençliği bir davaya çağırıyordu. Dolayısıyla bu kuşağın söylemi, bugünkü anlamda “kişisel görüş” söylemi değil iddia, teklif ve ağrı sylemiydi. Bu bakımdan, “Manifesto Kuşağı” kavramının oldukça anlamlı olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada sadece yeni bir isim değil yeni bir kavramsallaştırma önerilmektedir. 2. Manifesto Kuşağı olarak önerilen kavram ve olgu, yeni bir demografik kuşak adı olarak değil ahlâkî ve zihinsel bir kategori olarak önerilmektedir. Nitekim Algoritma Kuşağı olarak ileride isimlendirdiğimiz kuşak ismi de literatürde belirlenmiş bir kuşak olmamakla birlikte 2. Manifesto kuşağı da literatürde belirlenmemiştir. Bu makalede Birinci Manifesto Kuşağı – Algoritma Kuşağı – İkinci Manifesto/şahit Kuşak şeklinde bir süreci ifade etmek ve tarihî gerçeklikten bir gelecek tasavvuru üretmek anlamında bir kuşak tanımlaması önerilmektedir.

Bu alışma, “Manifesto Kuşağı” kavramını sadece sosyolojik bir kuşak tanımı olmaktan çıkarıp Kur'an'ın “şahit mmet” (Bakara 2/143) tasavvuruyla irtibatlandıran daha derin bir düşünce eksenine oturtmak amacı taşımaktadır. Böylece yalnızca yeni bir kuşak ismi önermekle kalmayıp çağın zihinsel dönüşümünü çözümleyen ve buna karşı Kur'an merkezli bir istikamet teklif eden özgün bir ereve sunmuş olacaktır.

Not: Dipnotlardaki internet kaynaklarının tamamına erişim, makalenin yazıldığı 14 Ağustos 2026 tarihidir. Dipnotlarda ayrı ayrı yazılmamıştır.

Anahtar kelimeler: Manifesto Kuşağı, Sosyal Kuşaklar, Algoritma Kuşağı, Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması, İdeoloji, Otorite, Şahitlik.

GİRİŞ

Manifesto Nedir? Bir Metinden Daha Fazlası

Manifesto, bir kişi, grup veya siyasi partinin amaçlarını, ilkelerini, inançlarını ve izleyecekleri eylem planını kamuoyuna duyurduğu yazılı açıklamadır. Genellikle maddeler halinde yazılır ve bir toplumsal hareketi, sanat akımını veya siyasi programı halka tanıtmayı amaçlar. “Manifesto” kelimesi, Latince *manifestus* sözcüğünden türemiş olup “açık, belirgin, görünür, herkes tarafından anlaşılır hâle getirilmiş” anlamını taşımaktadır. İtalyanca *manifesto* ve Fransızca *manifeste* aracılığıyla modern dillere geçen kavram; başlangıçta hükümdarların, devletlerin veya toplumsal hareketlerin kamuoyuna yönelik resmî açıklamalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Zamanla bu anlam genişlemiş, manifesto, yalnızca bir duyuru metni değil bir fikrin, hareketin veya medeniyet tasavvurunun kurucu belgesi hâline gelmiştir.

Siyasî düşünce tarihinde manifestolar, mevcut düzeni eleştiren ve yeni bir düzen öneren metinler olarak öne çıkmıştır. Bir manifestonun temel özelliği, yalnızca “neye karşı olduğunu” açıklaması değil aynı zamanda “neyi teklif ettiğini” de ortaya koymasıdır. Bu nedenle manifesto, sıradan bir eleştiri metni değildir. Eleştiri, geçmişe bakarken; manifesto, geleceği inşâ etmeye yönelir. Eleştiri mevcut durumu tasvir eder, manifesto ise olması gerekeni tarif eder.

Sanat tarihinde de benzer bir işlev görülmektedir. Fütürizm, Dadaizm, Sürrealizm ve benzeri akımlar, yalnızca estetik tercihlerini açıklamakla yetinmemiş, sanatın toplumdaki yerini yeniden tanımlayan manifestolar kaleme almıştır. Böylece manifesto, bir düşünceyi ilân etmenin ötesinde, yeni bir dil, yeni bir bakış ve yeni bir hayat anlayışı kurmanın aracı olmuştur.

Din ve medeniyet tarihine bakıldığında ise manifestonun daha derin bir anlam kazandığı görülmektedir. İlâhî dinler ve medeniyetler, insanlığa yalnızca birtakım inanç esasları sunmamış, aynı zamanda insanın, toplumun ve tarihin nasıl anlamlandırılması gerektiğine dair bütüncül bir dünya görüşü teklif etmiştir. Bu yönüyle vahiy,

peygamberlerin daveti ve onları takip eden ıslah hareketleri, yalnızca bireysel inanç çağrıları değil insanlığın yönünü tayin etmeyi hedefleyen kapsamlı medeniyet çağrılarıdır.

Bu noktada manifestoyu yalnızca yazılı bir metin olarak görmek, yetersiz kalmaktadır. Çünkü tarih boyunca etkili olan manifestolar, metin olmaktan öte ihtiyâr ve irâdenin, bir ahlâkın ve bir sorumluluk bilincinin ifadesi olmuştur. Manifesto, bir çağın vicdanına yöneltilmiş tarihî bir hitaptır. O, İnsan'ı mevcut şartlara râzı olmamaya, hakikat adına düşünmeye, harekete geçmeye ve yeni bir gelecek inşâ etmeye davet eder. Bu sebeple manifesto, kalemle yazılmadan önce vicdan ile açığa çıkar, kâğıda dökülmeden önce hayata yön verir.

Manifestolar, okuyucusundan yalnızca onay beklemez; taraf olmasını, sorumluluk üstlenmesini ve gerektiğinde bedel ödemesini ister. Onlar, bilgi aktaran belgeler değil insanı dönüştürmeyi amaçlayan çağrılardır. Bu nedenle, manifesto, bir hakikat iddiası, bir gelecek tasavvuru ve tasavvur uğruna sorumluluk üstlenme çağrısıdır. Bu üç unsurdan biri eksik olduğunda ortaya çıkan metin, manifesto olmaktan uzaklaşır ya akademik bir inceleme ya siyasî bir bildiri ya da kişisel bir kanaat açıklaması olarak kalır.

Modern dönemde ise manifesto kavramının anlamında önemli bir daralma yaşanmıştır. Dijital iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte manifesto, çoğu zaman bireysel kimlik beyanlarını, kısa süreli kampanyaları veya belirli bir sosyal mesele etrafında hazırlanan metinleri ifade etmeye başlamıştır. Böylece manifesto, tarih kurma iddiası taşıyan kurucu bir metinden, çoğu zaman güncel bir talebi görünür kılan iletişim aracına dönüşmüştür. Nitekim yukarıda sözü edilen Z Kuşağı'nın geleneksel düşüncelere karşı kendi değerlerini ve sosyal mesajlarını anlatan "gençlik manifestoları" yayınlaması bu kabildendir. Makalede 1. Manifesto Kuşağı olarak adlandırılıp temel özellikleri belirlenen kuşak ise ileride de görüleceği gibi ideolojik bakış açısından tâviz vermeyen, özgün bir dünya görüşünü esas alan kuşaktır.

Eğer bir neslin ortak dili, ortak iddiası ve ortak mücadele biçimi manifesto ise o nesli yalnızca doğum yıllarıyla (örn: 1968 Kuşağı) tanımlamak eksik kalacaktır. Böyle bir nesil, aynı zamanda bir "Manifesto Kuşağı" olarak da değerlendirilmeyi hak etmektedir.

KUŞAKLAR SOSYOLOJİSİ ÜZERİNE BİR MÜLÂHAZA

“SOSYAL KUŞAKLAR YAKLAŞIMI”

Karl Mannheim'ın Kuşak Kuramı (Generation Problem), bireylerin düşüncelerini ve davranışlarını yaşlarından ziyade gençlik yıllarında yaşadığı ortak tarihî ve sosyal olayların şekillendirdiğini savunur. Bu kurama göre aynı dönemde doğmak, sadece bir biyolojik yaş değil aynı zamanda ortak bir tarihî kader ve toplumsal bilinci paylaşmaktır. Karl Mannheim(Alman Sosyolog) tarafından kurulan Kuşaklar Sosyolojisi kuramı, bireylerin gençlik dönemindeki deneyimlerinin tüm yaşamını nasıl etkilediğini çözümler.²

Bugün kuşak sorununa dair kapsamlı çalışmalara duyulan ihtiyaç, daha önceki dönemlere kıyasla oldukça yüksektir. Kuşakların toplumsal değişme sürecinde bir aktör olarak ortaya çıkışının somut göstergeleri, kuşakların salt doğum–ölüm süreçleri ile değil kültürel, ekonomik ve politik süreçlerdeki rolleri ile birlikte değerlendirilmesiyle ortaya konabilir.

Kuşak sorunu; tarih felsefesi, zaman sosyolojisi ve toplumsal değişme gibi makro bağlamlar içinde incelenmiştir. Kuşak sorununa dair en kapsamlı kuramsal katkı, kuşakları kolektif bilincin oluşturduğu toplumsal konumlar olarak nitelendiren, Karl Mannheim'dir. Kuşaklar sosyolojisinin gelişme süreci içinde ele alınması gereken en kapsamlı yöntemsel girişim ise “Sosyal Kuşaklar Yaklaşımı”dır. Kuşak sorununu tarihsellikten kurtarmayı hedefleyen sosyal kuşaklar yaklaşımı, güncel sosyal sorunların kuşak değişkeniyle birlikte çözümlenmesine yönelik bir açılamdır. Günümüzün tartışma alanlarının en önemlilerinden biri olan kuşaklar arası farklılık olgusu, sosyal kuşaklar yaklaşımı ile daha anlaşılır ve araştırılabilir hale gelmiştir.³

Mannheim'in ortaya koymuş olduğu tarihsel açıklama, kuşakları tarihsel olgular olarak değerlendirmekte fakat aktüel kuşakları araştırmada yetersiz kalmaktaydı. Ayrıca kuşakların sosyolojik araştırmanın nesnesi olarak kurgulanması sorununa da tatmin edici bir yanıt vermemekteydi. Bundan dolayı Mannheim'den sonra kuşaklar üzerine yazan araştırmacılar, kuşakların tanımlanmasından başlamak durumunda kalmıştır. Bu nedenle, bu çalışmada kuşakları tanımlayıp konumlandırırken, sosyal kuşaklar yaklaşımından hareketle hem tarihî hem de sosyolojik konumları esas alınmıştır. Sosyal kuşaklar yaklaşımı, sadece tarihî konumu belirleyen yaklaşımdaki belirsizliği

² *Sosyal Kuşaklar: Kuşaklar Sosyolojisinde Metodolojik Bir Açılım*, Halit ÇAKIR, Ayşe AZMAN.

³ Halit ÇAKIR, Ayşe AZMAN, a,g,m.

çözmeye yönelik önemli bir girişimdir. Mannheim'ın tarihsel kuşaklarının aksine sosyal kuşaklar, tarihin geride bırakılmış bir anında değil şu anda var olan toplumsal grupları kuşak fenomenine göre değerlendirmeyi mümkün kılar. Emeklilik, evlilik, eğitim, vb. birçok toplumsal olgu, kuşak değişkeni ile birlikte değerlendirildiğinde, toplumsal olguların, toplumsal gruplar (aynı zamanda toplumsal tabakalar ya da konumlar) açısından nasıl deneyimlendiğine dair kapsamlı bir açıklama getirme imkânı sunar. Bir toplumun yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, medeni durum ve meslek gibi nicel ve nitel özellikleri demografik yapıyı oluşturur.⁴

Bugün kuşaklar daha çok demografik adlarla (Silent Generation, Baby Boomers, X, Y, Z, Alfa vb.) anılır.

Sessiz Kuşak(Silent Generation), 1928 ile 1945 yılları arasında doğan ve en büyük nesil ile bebek patlaması nesli arasında yer alan demografik kümedir. Yetişme dönemleri ciddi küresel krizler ve kısıtlayıcı siyasi iklimlerin (örneğin McCarthy dönemi) yükselişiyle aynı zamana denk geldiğinden, bu nesil, tarihsel olarak haleflerine göre daha temkinli ve daha az isyankâr olarak algılanmıştır.

Sessiz Kuşak dönemine 1950–1954 yılları arasında, aynı dönemde, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri olan bir aydın kitesinden örnek verelim:

“İnanmayacaksınız ama o tarihte Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde mescit vardı. Fakülteye her yıl 120 öğrenci alınır, tüm sınıfların toplamında 400'ün üzerinde öğrenci olurdu. Ama namaz kılan yüzde bir kadar, dört beş kişiydik. Biri şair Sezai Karakoç ve diğeri de yazar Şevket Eygi'ydi. Solcu, komünist, tanrıtanımaz arkadaşlarımız da vardı. Cemal Süreya, Mete Tunçay, Taner Timur, Orhan Duru, Ergin Günçe de vardı. Çok iyi anlaşır, kantinde sohbet ederdik. DP veya CHP gibi siyasetten çok entelektüel konuları, bilim ve felsefe meselelerini tartışırdık. Aramızda hiçbir zaman sert tartışmalar çıkmazdı. Hepimiz Türkiye'yi çok seviyorduk. Aldığımız eğitim nedeniyle sanki memleket bizden sorulmuş gibiydik. Türkiye'nin meselelerini kendi şahsi meselemiz gibi düşünürdük. Türkiye'nin başına bir şey geldiği zaman rüyalarımıza girer, uykularımızı kaçırdı. Sanki biz dışişleri bakanı,

⁴ Halit ÇAKIR, Ayşe AZMAN, a,g,m.

başbakanız gibi! Düşüncelerimiz farklı olduğunda birbirimizi tenkit ediyor, düşüncemizi rakip düşünceyle test etmekten ayrı bir haz duyuyorduk.”⁵

Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomers), II. Dünya Savaşı sonrasında, 1946 ile 1964 yılları arasında doğan nesle verilen isimdir. Savaştan sonraki hızlı nüfus artışı nedeniyle bu adla anılırlar. Günümüzde 62-80 yaşları arasındalar. Çalışkan, aile odaklı ve istikrarlı bir yaşam tarzını benimserler. Bu kuşak, çalışmayı çok sever ve aidiyete önem verir. Genellikle geleneksel değerlere bağlılardır. Teknolojiden çok, yüz yüze iletişimi tercih ederler. Toplumda deneyimli ve bilge kişiler olarak kabul edilirler.

X kuşağı, 1965 ile 1980 yılları arasında doğan demografik nesli tanımlar. Otoriter düzene ve kurallara saygılı, çalışkan, sabırlı ve bağımsızlıklarına düşkün olmalarıyla bilinirler. Analog dünyanın bitişine ve dijital çağın başlangıcına şahitlik ettiklerinden “köprü nesil” olarak da adlandırılırlar.

Y kuşağı (Millennials), genel kabul gören tanıma göre 1981–1996 yılları arasında doğan ve hem analog hem de dijital çağda büyüyen jenerasyondur. Teknolojiye hızlı adapte olan, iş hayatında esneklik arayan, deneyime ve sürekli öğrenmeye değer veren bireyler olarak bilinirler.

Z kuşağı, 1997–2012 yılları arasında doğan, dijital teknolojilerle iç içe büyümüş bireylerden oluşan nesildir. İnternete ve sosyal medyaya kolay erişebilen bu nesil, küresel meselelere duyarlılığı, girişimci yapıları, esnek çalışma tercihi ve yüksek teknoloji okuryazarlığı ile bilinir. Ancak bu nesil, tahammülsüzlüğü ile de bilinmektedir. Küçük kusurlardan, saçma ayrıntılardan etkilenir, rahatsız olur, görece sevgilerini yitirirler.⁶

Alfa Kuşağı, 2010 yılı ve sonrasında doğan teknoloji, yapay zekâ ve sosyal medyanın içinde doğan ilk nesildir. Çoğunlukla Y kuşağının çocuklarıdır. Ekranla ve dijital dünyayla tamamen bütünleşmiş bu neslin, küresel ölçekte benzer tüketim ve yaşam alışkanlıklarına sahip olduğu görülmektedir.

Bu ayrımlar içinde Manifesto Kuşağı yer almamaktadır. Bu, makalenin kurgusu için bir zaaf olarak görülmemelidir. Takdir edilir ki her kuşakta, kuşağının gerisinde kalmış veya kuşağının düşünce ve eylemlerini aşmış bireyler ve topluluklar bulunur. Nitekim Z

⁵ Mehmet GENÇ(Prof. Dr.) hocamızın Bilim ve Sanat Vakfı Bayramlaşma programlarından birinde anlatılarından. Ali KURT, Köy Odası.

⁶ Sarah OGLIVIE, “The ick” kelimesinin etimolojik kökenleri.

kuşağı yukarıda anlatılırken Manifesto Kuşağı olarak da algılandığı aktarılmıştır. Bu tanımlama, tüm Z kuşağı için geçerli bir tanımlama değildir, olamaz da.

TARİHSEL 1. MANİFESTO KUŞAĞI NASIL DOĞDU?

İdeoloji Çağının Bireyleri

Tarih, hiçbir kuşağı tesadüfen üretmez. Bir kuşağı doğuran unsur, doğum tarihi değil ortak kader, ortak kriz, ortak mücadeledir. Hiçbir kuşak, kendiliğinden doğmaz. Her nesil, kendinden önceki dönemin birikimini, krizlerini, umutlarını ve hayal kırıklıklarını devralır. Nitekim dünyada ve Türkiye’de 1950 öncesinde başlayıp 1985 yılına kadar yaşanan birçok olay, Manifesto Kuşağı’nın oluşumunda rol oynamıştır. Manifesto Kuşağı’nı biçimlendiren tarihî şartlar, zihniyet dönüşümleri ve ortak tecrübeler tanımlanmadan bu kuşağı anlayabilmek, yeniden zuhurunu tasavvur edebilmek neredeyse imkânsızdır. Bu kuşak, 1950-1985 tarihsel döneminin şartlarında yetişen ve düşüncelerini manifesto, bildiri, dergi, hareket ve örgütlenmeler aracılığıyla ortaya koyan tarihsel nesildir. Buna 1. Manifesto Kuşağı diyebiliriz. Zira ileride 2. Manifesto Kuşağı önerimizi de ortaya koyacağız.

Dünya ölçeğinde II. Dünya Savaşı sonrası, Soğuk Savaş Dönemi, 1968 Öğrenci Hareketleri, 1989 Sovyetler Birliği’nin dağılması (Perestroyka)⁷, çok kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçiş, ideolojilerin yükselişi⁸, sömürgeciliğin çözülmesi (dekolonizasyon)⁹, İslâm dünyasının yeniden kimlik arayışı¹⁰, İran İslâm Devrimi¹¹ vb. olaylar ile Türkiye’de çok partili hayata geçiş¹², 27 Mayıs 1960 İhtilâli, 12 Mart 1971

⁷ Rusça "yeniden yapılanma" anlamına gelen *Perestroyka*, Mihail Gorbaçov tarafından 1980’lerin ortalarında Sovyetler Birliği’nin siyasi ve ekonomik sistemini canlandırmak amacıyla başlatılan bir reform politikasıydı. (M. BALCI)

⁸ İdeolojilerin yükselişi; Fransız İhtilâli, Sanayi Devrimi ve modernleşme süreciyle birlikte 18. ve 19. yüzyıllarda hız kazandı. Toplumsal değişimler, sınıf çatışmaları ve kitle siyaseti; liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik gibi sistemli düşünce akımlarının doğmasına ve kitleleri peşinden sürüklemesine yol açtı. *SİYASÎ İDEOLOJİLER*, Andrew HEYWOOD, Genişletilmiş 5. Edisyondan çeviri. Çev. Levent KÖKER, BB101 Yayınevi, 2016.

⁹ Sömürgeciliğin çözülmesi (dekolonizasyon), güçlü devletlerin başka ülkeler üzerinde kurduğu siyasi, ekonomik ve askeri hakimiyetin sona ermesidir. *Batı Aydınlanmasının Bir Ürünü: Sömürgecilik Nedir?* Ahmet ASLAN.

¹⁰ Mehmet GÖRMEZ, *Din ve Kimlik*.

¹¹ İran Devrimi veya İslâm Devrimi, 1979’da Pehlevî Hanedanlığının devrilmesiyle sonuçlanan bir devrimdir. *HEDEFTEKİ ÜLKE İRAN İSLÂM, DEVRİM VE CUMHURİYET*, Ali BULAÇ, Çıra Yayınları İst. 2009.

¹² Türkiye’de çok partili hayata geçiş, Atatürk dönemindeki başarısız ilk denemelerin ardından, 1945 yılında Nuri Demirağ’ın Millî Kalkınma Partisi’ni kurmasıyla fiilen başlamış, 1946 seçimleri ve

Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi¹³, Millî Görüş, dolayısıyla Millî Nizam Partisi, Millî Selâmet Partisi¹⁴, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB)¹⁵, Mücadele Birliği¹⁶, Akıncılar¹⁷, Dev-Genç¹⁸, Dev-Yol¹⁹, TMGT (Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı)²⁰, Kurtuluş²¹, Komando Kampları²², Ülkü Ocakları²³, dolayısıyla Milliyetçi Hareket Partisi²⁴ ve diğer Ülkücü kökenli siyasî oluşumlar, dergiler, konferanslar, kitle hareketleri, boykot ve işgaller, kitap okuma halkaları, Manifesto Kuşağı'nın oluşum ve yürüyüş sürecinin önemli olayları ve yönlendiricisidir.

TÜRKİYE'NİN 1950-1985 FİKRÎ İKLİMİ

Türkiye'nin 1950-1985 arası fikrî iklimi üç ana döneme ayrılabilir: 1950'ler Soğuk Savaş ve Liberalizm, 1960'lar Planlı Kalkınma ve Sosyalizm²⁵, 1970–1985 Kutuplaşma ve Darbe Döngüsü. Bu süreçte demokratikleşme sancıları, sınıf çatışmaları, din–devlet ilişkileri ve Doğu–Batı ikilemi temel tartışma alanlarını oluşturmuştur. Bu nedenle, 1950-1985 arası dönem, yalnızca siyasî çatışmaların değil aynı zamanda farklı dünya tasavvurlarının birbiriyle yarıştığı bir “fikirler çağı”dır. Manifesto Kuşağı'nı doğuran asıl zemin de bu fikirler çağıdır.

1950'deki Demokrat Parti iktidarıyla kalıcı hale gelmiştir. *I. Devrim Yolu Ve Karşı-Devrim Girişimleri*, Sina AKŞİT,

¹³ 1960 Yılından Günümüze TÜRKİYE'DE DARBELER ARŞİVİ.

¹⁴ *Din, Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi*, Halil İbrahim AŞGIN, Doktora Tezi.

¹⁵ *Din ve Kimlik*, Mehmet GÖRMEZ.

¹⁶ *Türk Siyasî Hayatında Yeniden Millî Mücadele Hareketi (1967-1980)*, Tarık ÇELENK.

¹⁷ *AKINCILAR HAREKETİ, 1970'lerde İslâmcı Gençliğin Oluşumu ve Eylemi*, Ertuğrul ZENGİN, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İst. 2025.

¹⁸ *Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu/DEV-GENÇ*, Emine ÖZTÜRK.

¹⁹ *DEVİRİMCİ YOL BİLDİRGE*.

²⁰ Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Gamze ERYILMAZ.

²¹ *Kurtuluş Hareketi*. wikipedia.org/wiki/Kurtulu%C5%9F_Hareketi

²² *KOMANDOLAR*, Yusuf Yılmaz SARAÇ.

²³ *Sosyal ve Siyasî Mücadeleden Resmi Söyleme Ülkücü Hareket'in Dinamikleri (1965-2002)* Enes Bahadır KIZAK.

²⁴ *Türk Siyasî Hayatında MHP*, Şükrü ALNİAÇIK.

²⁵ 1960 ve sonrası yıllar Kalkınma Planları ve Küreselleşme karşıtlığı ile ilgili bkz: *Küreselleşme Karşıtı Hareketlerde Aktivistlerin Rolü*, Muharrem BALCI.

1. 1950-1960: Demokrat Parti, Soğuk Savaş ve Milliyetçi Muhafazakârlık

Çok partili hayatın etkisi: Tek parti döneminden (1923-1950) çıkışla birlikte ifade özgürlüğü genişlerken, dinî söylemler kamusal alanda daha çok yer bulmuştur. Örneğin, Türkçeleştirilen Arapça ezan²⁶ orijinal haline dönüştürülmüştür.

Antikomünizm ve Batı ittifakı: Türkiye'nin NATO'ya girişi ile Amerika yanlısı ve komünizm karşıtı fikirler resmî ideoloji haline getirilmiş, Amerikan Tipi Müslümanlık yaygınlaştırılmıştır.²⁷

Köyden kente göç ve popülizm: Sanayileşme ve tarımda makineleşme kırsaldan kente göçü başlatılarak, kentlerde yeni sosyolojik gruplar oluşturulmuştur.

Edebiyat: Toplumcu, gerçekçi edebiyat Anadolu gerçekliğini işlemeye başlamıştır. Örneğin, Demokrat Parti ile birlikte (1950 ve sonrası) yayınlarda dinî içeriklere ve “Allah” lafzına daha sık yer verilmeye başlanmıştır. Radyolardaki genel Türk müziği yasağı 1934–1936 yılları arasında yaklaşık 2 yıl sürmüştür. Okullardaki ve resmî kurumlardaki eğitim yasağı ise 1926 ve 1926/1935 yıllarından itibaren yaklaşık 50 yıl sürmüştür.²⁸

2. 1960–1970: 27 Mayıs İhtilâli, Planlama ve Sosyalist Uyanış

Anayasal özgürlükler: 1960 Darbesi sonrası yapılan 1961 Anayasası, düşünce ve örgütlenme özgürlüğünü artırmış, sendikalar ve öğrenci hareketleri güçlenmiştir.

Sosyalizm ve Marksizm: Üniversitelerde ve aydınlar arasında sosyalist düşünceler hızla yayılmıştır. *Yön* dergisi ve TİP (Türkiye İşçi Partisi) bu dönemin simgeleridir.

Millî Görüş ve Milliyetçi Cephe: Sol yükselişe karşı, İslâmcı ve Türk–İslâm sentezci fikrî akımlar, dernekler ve partiler aracılığıyla örgütlenme zemini bulmuştur.

Edebiyat ve Sanat: Roman ve sanatta sınıf mücadelesi, anti-emperyalizm ve kalkınma tartışmaları merkezde yer almıştır. Kadının hem profesyonel hayatta var olması hem de ev içi emeğin ve ahlâkî muhafazakârlığın taşıyıcısı olarak kalması benimsenmiştir.²⁹

²⁶ *Belgeler Konuşuyor: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Allah Demek Yasak Mıydı?* Hilmi GÜL.

²⁷ *Amerikan Tipi Müslümanlık*, Üstün BOL, Üstün BOL makaleleri için bkz. muharrembalci.com/ustun_bol/2547.pdf

²⁸ *Türk sanat müziği kimin?* Alparslan ÖĞÜT.

²⁹ *1950-1980 Türkiye'sinde Bir “Sivil Hafıza” Arayışı*, Erinç BÜYÜKAŞIK.

3. 1970-1985: Sokak Çatışmaları, Kutuplaşma ve 12 Eylül Darbesi

Mevlit yayınları ve Allah lafzının İlk Defa kullanılması: TRT'de ilk kez televizyonda Mevlit yayını, İsmail Cem'in TRT Genel Müdürlüğü döneminde 1974 yılında gerçekleşmiştir. Bu yayınla birlikte "Allah" lafzı ve İslâmî terimler geniş kitlelere resmen ulaşma imkânı bulmuştur.

Sokak çatışmaları: Fikrî iklim sokağa taşmış, üniversiteler ve mahalleler "sağcılar" ve "solcular" olarak fizikî sınırlarla bölünmüş, kurtarılmış bölgeler ihdas edilmiştir.

Ülkücülük ve Siyasal İslâm: Türk Milliyetçiliği (Ülkücülük) ve Necmettin Erbakan önderliğindeki Millî Görüş hareketi siyasette kitle tabanı bulmuştur.

12 Eylül 1980 Darbesi: Darbe, tüm sol, sağ ve İslâmî siyasi yapıları yasaklamış, aydınlar yargılanmış ve hapsedilmiştir.

1980 Sonrası Yeni İklim: Darbe sonrasında ideolojilerin yerini daha apolitik, bireyci ve serbest piyasa (liberalizm) yanlısı düşünceler almıştır.

Özal Dönemi (1983 Sonrası): Dinî programların ve İslâmî kavramların TRT ekranlarında ve radyolarında kullanımı normalleşmiş ve çeşitlilik kazanmıştır. Özel (Vakıf) üniversiteler ve özel televizyonlar çağı da Türkiye'de bu dönemde başlamıştır.

Üst üste ihtilâllerin, karmaşanın yaşandığı 1950–1985 arası dönemde bu kişiler niçin manifesto yazıyordu? Çünkü çağına söz söylemek istiyorlardı. Karşılarında kendilerinden daha radikal söz ve eylemde bulunan güçler ve topluluklar vardı. Bu güçler ve topluluklar, kendilerinden olmayanlara kendi ideolojilerini ve yaşam tarzını manifestovari bildirim ve yasal(!) düzenlemelerle dayatıyordu.

1985 Sonrasındaki Değişim

Burada bazı sorular sormak gerekmektedir: 1985 sonrasında neler değişti? Manifestolar neden azaldı? İdeolojiler niçin dağıldı? Dönemle ilgili birçok etken sayılabilir. Bu etkenlerin önemlileri, televizyon, internet, tüketim, kariyer, bireysellik, gelecek kaygısı, ulusal ve uluslararası hukukların çağın sorunlarına cevap verememesi, aksine gücün hakkın yerine ikame edilmesi vb. sayılabilir. Özellikle uluslararası hukukun hiçe sayılması, uluslararası hak arama zeminlerinin ve mahkeme kararlarının tanınmaması suretiyle dünyanın yönünün karabasana ve umutsuzluğa dönüştüğü gerçeği öne çıkmaktadır. Bu da geniş halk kitlelerinin özellikle de genç nüfus üzerinde oluşturan boğucu etki ile sürece olumlu katkı yapmayı düşünmek yerine

süreç içinde erimelerine neden olmuştur. Üstelik genç nüfusun ihtiyâr ve irâdesine çökerek bağımlı hale getirilmeleri de gelecek kaygısını felâket boyutuna taşımaktadır.

Bugün literatürde Sessiz Kuşak, Baby Boomer Kuşağı, X, Y, Z ve Alfa Kuşağı gibi sınıflandırmalar, yaygın biçimde kullanılmaktadır. Ancak bu tasniflerin büyük çoğunluğu, Batı toplumlarının ekonomik dönüşümleri, sanayi sonrası üretim ilişkileri, tüketim alışkanlıkları ve teknolojik gelişmeleri gibi sorunları esas almaktadır. Dolayısıyla bu kuşak okumaları, insanı daha çok üreten, tüketen ve teknolojiyle ilişki kuran bir birey olarak değerlendirmektedir.

Oysa XXI. yüzyılın ilk çeyreği, yalnızca teknolojik bir dönüşüm çağı değildir. Aynı zamanda insanlığın anlam krizini, ahlâk krizini, adâlet krizini ve hakikat krizini aynı anda yaşadığı tarihî bir dönemdir. Dijitalleşmenin hız kazandığı, yapay zekânın gündelik hayatın merkezine yerleştiği, küresel iletişimin sınırları kaldırdığı bu çağda bireyin bilgiye erişimi artmış fakat hikmeti çoğalmamıştır. İletişim güçlenmiş fakat güven zayıflamıştır. Bağlantılar çoğalmış fakat aidiyetler çözülmüştür. Hak arayışı yükselmiş fakat adâlet duygusu aşınmıştır.

Manifesto Kuşağı olarak adlandırılan 1950–1985 yılları arasında doğan gençler., II. Dünya Savaşı sonrasında, genel olarak, “Bebek Patlaması/Baby Boomer” kuşağının son bölümünde yer alır. II. Dünya Savaşı’nda 70 milyon civarında kişinin kaybindan oluşan eksikliğin giderilmesi için gerçekleşen yoğun doğumlarla, savaştan sonra hızlı nüfus artışı kaydedilmiştir. Böylesi toplumsal olayların büyük bir hız ve anlam ile yaşandığı dönemin bireyleri çağına uygun şekilde hızlı ve radikal tavırlı olmak durumundaydı. Bugünkü teknolojiye sahip olamadığından da mevcut imkânlarla, el yordamıyla tarihî gerçeklikten gelecek tasavvuru üretmek zorundaydı ve böyle de oldu. Söylemleri, yazımları ve eylemleri de söz konusu imkânlarla göre şekillenmişti. Bir başka deyişle yukarıda ifade edildiği gibi yaşamı da manifesto niteliğinde idi.

“Manifesto Kuşağı”, akademik literatürde yerleşmiş bir kuşak tanımı değildir. Kuşaklar Sosyolojisi veya diğer adıyla Sosyal Kuşaklar Yaklaşımı’nın kuşaklar arası ayrımları ve tanımlamaları da mutlak değildir fakat zihniyet değişimini açıklamak için güçlü bir metafor sunar. Bununla birlikte, bu çalışmada ‘manifesto kuşağı’ deyimini aşağıda metin boyunca kavramsal bir öneri olarak ve gerekçeleri ile birlikte sunulmaya çalışılmıştır.

MANİFESTO KUŞAĞI'NDAN, ALGORİTMA KUŞAĞI'NA ...:

Çağa Şahitlik Eden Nesilden, Çağı Tüketen Nesile ...

Bu başlık, sadece Z Kuşağı'nı tanımlamıyor; insanlığın son elli yıldaki zihniyet dönüşümünü de anlatıyor. Hatta bu bölüm, “Manifesto Kuşağı” kavramını neden ortaya attığımızın gerekçesi sayılabilir. Yine bu başlık, yalnızca kuşaklar arası bir karşılaştırma olarak değil hakikatin otoritesini değişim üzerinden kurma önerisi olarak okunabilir.

Her çağ, kendi bireylerini yetiştirir. Fakat bazı çağlar, bireyleri yetiştirmez, bireyleri biçimlendirir. 20. yüzyılın ikinci yarısı, fikirlerin bireyleri şekillendirdiği bir dönemdir. Bireyler, önce bir düşünceye inanıyor, sonra hayatını o düşüncenin etrafında kuruyordu. Kimlikler, tüketim alışkanlıklarıyla değil inançlarla, ideallerle, davalarla ve manifestolarla oluşturulmaktaydı.

Bir kişinin hangi kitapları okuduğu, hangi mücadeleye katıldığı, hangi fikre bağlı olduğu onun kimliğini belirlemektedir. Bu nedenle, o dönemin gençliği yalnızca bir kuşak değildi. Onlar aynı zamanda bir “manifesto kuşağı”ydı. Manifestolar, onların pusulasıydı. Bir fikri savunmak, bedel ödemeyi göze almak demektir. Çünkü fikir, kişinin hayatından daha değerli kabul ediliyordu.

Burada bir ara verip Manifesto Kuşağı'nın tamamını aklamak gibi bir düşünceye kapılmayı önlemek gerekmektedir. Elbette Manifesto Kuşağı'nda her birey aynı değildi. Her kümenin veya bireyin manifestosu, dünya görüşü ve yorumlayışı farklıydı ancak bu farkları da bir manifesto şeklinde ifade ediyor, tutum takınıyordu. Bir olumsuz örnek:

Almanya'da bir lise müdürünün her eğitim yılı başında öğretmenlerine gönderdiği rivâyet edilen bir mektup vardır. Mektupta şu satırlar yer alır: "Bir Nazi toplama kampından sağ kurtulanlardan biriyim. İyi yetiştirilmiş mühendislerin inşâ ettiği gaz odalarını, iyi yetiştirilmiş doktorların öldürdüğü çocukları, eğitilmiş olanların işlediği insanlık suçlarını gördüm. Bu yüzden eğitimden kuşku duyuyorum. Sizden ricam, öğrencilerinizin insan olmasına yardım edin." Çoğumuz, büyük felâketlerin cehaletten beslendiğine inanırız. Daha fazla eğitim. Daha fazla uzmanlık. Daha fazla bilgi. Bunların bizi daha iyi kararlar almaya yaklaştıracığını varsayabiliriz. Oysa modern tarihin en büyük yıkımlarının önemli bir bölümü, bilgisizlikten değil; yüksek eğitilmiş, yetkin ve görev bilinciyle hareket edenlerin eliyle gerçekleşmiştir. Bu nedenle asıl soru bilgiyle ilgili değildir. Asıl soru: Bireyler,

*neyin doğru olduğunu bildiği hâlde, nasıl olur da yanlış olanın bir parçası hâline gelir?*³⁰

21. yüzyıl ise bambaşka bir insan tipi ortaya çıkarmıştır. Bugün bireyler, düşüncelerini algoritmaların yönlendirmesine göre oluşturmaktadır. Eskiden kişiler, kitap seçerken, bugün kitaplar, kişiyi seçmektedir. Eskiden gazete okunurken, bugün haber akışı kişiye göre hazırlanmaktadır. Eskiden bireyler, fikir ararken, bugün fikirler kullanıcıya servis edilmektedir. Algoritmalar yalnızca içerik önermemekte, düşünme biçimimizi de tasarlamaktadır.

Öncelikle belirtilmelidir ki bu çalışmada “Algoritma Kuşağı” kavramı, belirli bir doğum aralığını ifade eden demografik bir kuşak adı olarak değil algoritmik sistemlerin bilgiye erişim, dikkat, tercih ve gündem oluşturma süreçleri üzerindeki etkisiyle biçimlenen birey tipini ifade eden kavramsal bir kategori olarak kullanılmaktadır.

Manifesto Kuşağı “Hakikat nedir?” sorusunu soruyordu. Algoritma Kuşağı ise daha çok “En çok ne izleniyor?” sorusuna cevap aramaktadır. Birincisi hakikati merkeze alırken, ikincisi görünürlüğü merkeze almaktadır. Birincisi doğruyu ararken, ikincisi beğeniyi aramaktadır. Birincisi şahit iken, ikincisi seyirci olmaktadır.

Bu dönüşüm, sadece teknolojiyle açıklanamaz. Asıl değişen, bilgiye ulaşma yöntemi değil bilginin otoritesidir. Çağlar öncesinde otorite, krallar veya kilise otorite idi. Sonra ideolojiler otorite olmuştur. Daha sonra medya, bilgi ve gündem belirleme bakımından merkezi bir otorite hâline gelmiştir. Bugün ise algoritmik sistemler, bireyin neyi göreceğini, neye dikkat edeceğini ve hangi gündemleri önemseyeceğini belirleyen görünmez bir otorite biçimine dönüşmektedir. Artık bireyler, neyi düşüneceğini değil önüne ne çıkacağını beklemektedir. Bu yüzden çağımızın en büyük iktidarı, bilgi üretmek değil bilgiyi süzmektir.

Kur’ân’ın insana yüklediği görev ise bunun tam tersidir. Birey, edilgen bir tüketici değil hakikate şahitlik eden etkin bir özne olarak yaratılmıştır. Şahitlik yalnızca mahkemede yapılan bir tanıklık değildir. Şahitlik, hakikati görmek, hakikati yaşamak, hakikati söylemek ve hakikatin yanında durmaktır. Dolayısıyla Müslüman, algoritmaların sürüklediği değil vahyin yön verdiği kişidir.

³⁰ *İyi İnsanlar Nasıl Yanlış Kararların Parçası Hâline Gelir?* Semih KAÇAR.

Bugünün en büyük sorunu, bilgi eksikliği değil anlam eksikliğidir. Veri fazlalığıdır. Dikkat dağınıklığıdır. Hakikatin yerini görünürlüğün; hikmetin yerini hızın; tefekkürün yerini, kaydırmanın(scroll); şahitliğin yerini seyirciliğin aldığı bir çağ yaşanıyor. Bu nedenle, çağımızın en büyük cihadı bilgi üretmekten önce dikkatini koruyabilmektir. Çünkü dikkatini kaybeden, zamanını; zamanını kaybeden, ömrünü; ömrünü kaybeden ise şahitlik sorumluluğunu kaybeder.

Burada çelişki gibi görünen bir konunun aydınlığa kavuşturmak gerekiyor. Kuşaklar arasındaki farklılaşmayı ortaya koyarken yanlış anlamaya fırsat vermemek gerekmektedir. Her çağın ve kuşağın içinde olumlu olumsuz örnekler olacaktır. Bu makalede üzerinde durulan kuşaklardan kastedilen, yönetici, karar verici mevkilerdeki bireyler değil yönetilen, yönlendirilen genç kuşaklardır. Aksi halde dünyanın cehenneme çevrilmesinden genç kuşakları sorumlu tutmak gibi bir hataya düşülebilir. Nitekim, Manifesto Kuşağı'nda yönetimler, halkların üzerine bombalar atarken, 2. Manifesto Kuşağı'nda yöneticiler, gençlere yaşamayı bir tüketim oburluğu olarak dayatmaktadır.

Çağının genç kuşağı olarak Manifesto Kuşağı, bireyleri bir ideale çağırıyordu, Algoritma Kuşağı, bireyleri ekrana çağırmaktadır. Manifesto, bireyleri değiştirmeyi amaçlamaktaydı. Algoritma ise insan davranışını tahmin etmeyi ve yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Manifesto, fedakârlık isterken; algoritma, konfor vaat etmektedir. Manifesto, hakikati merkeze koyarken; algoritma, ilgiyi merkeze koymaktadır. Üretilen algoritmalar, bireyin kalbine "konfor" denen çekiciliği sokarak, bireyin alnındaki secde izi yerine kredi kartı numarasını kazıyan o büyük, o uğultulu makineye dönüşmektedir. Algoritmik düzen, bireyin dikkatini ve tercihlerini görünürlük, tüketim ve sürekli etkileşim üzerinden biçimlendiren bir yapı oluşturabilmektedir.

Ancak tablo bu kadar da karanlık değildir: Bu süreçte dikkat çekici bir durum ortaya çıkmıştır. Özellikle 1995–2010 yılları arasında doğan gençlerin önemli bir kısmı, kendine sunulan hazır hayat kalıplarını sorgulamaya başlamıştır. Tüketim kültürünün, sınırsız bireyselliğin ve dijital görünürlüğün tek başına mutluluk üretmediğini tecrübe eden bu nesil, daha anlamlı bir hayatın, daha âdil bir dünyanın ve daha sahici bir insanlık tasavvurunun peşine düşmektedir. Bu arayış, onları yalnızca mevcut düzeni eleştirmeye değil yeni ilkeler ortaya koymaya yöneltmektedir. Çünkü eleştiri, tek başına inşâ edici değildir. Bir medeniyet, ancak hangi değerlere dayanacağını ilân ettiğinde yeniden yükselebilir. İşte bu noktada yeni neslin önemli bir bölümü, yalnızca talepler dile getiren değil ilke, amaç ve

sorumluluk ortaya koyan bir karakter kazanmaktadır. Bu yeni zihniyet biçimini de “Manifesto Kuşağı” olarak adlandırmak mümkündür.

İşte tam bu noktada artık, “Manifesto Kuşağı” kavramsallaştırmasının yalnızca geçmişe duyulan bir özlemi ifade etmediğini belirtebiliriz. Manifesto Kuşağı, geleceğe yönelik bir daveti temsil eder. Çünkü ihtiyaç duyulan, geçmişin şartlarını aynen geri getirmek değil geçmişteki hakikat merkezli duruşu bugünün imkânları içinde yeniden inşa edebilmektir. Sadece dijital çağın araçlarını kullanan, algoritmaların yönlendirdiği değil onları vahyin rehberliğinde, bilinçle kullanan bir nesil yetiştirilebilirse “Manifesto Kuşağı” tarihsel bir hatıradan öteye geçer ve yeniden çağa şahitlik eden bir öncü kuşağa dönüşebilir.

Son yıllarda yaşanan küresel gelişmeler, yeni bir kuşağın zihinsel iklimini şekillendirmektedir. Salgınlar, salgın uygulamaları, savaşlar, kitlesel göçler, ekonomik belirsizlikler, iklim tartışmaları, dijital gözetim mekanizmaları ve özellikle Gazze’de, Sudan’da, Myanmar’da, Yemen’de, Doğu Türkistan’da, İran’da bütün dünyanın gözleri önünde yaşanan ağır insanlık dramı, çok geniş genç kitlelerin dünyaya bakışını kökten değiştirmiştir. Artık gençler, yalnızca geleceğini planlayan bireyler değil yaşadığı çağın ahlâkî sorularıyla yüzleşen bir nesil hâline gelmektedir.

Bu kuşak için manifesto, ideolojik bir bildiriden ibaret değildir. Manifesto, hakikate bağlılığın, adâlet arayışının, ahlâkî sorumluluğun ve insanlığa karşı şahitlik bilincinin yazılı ifadesidir. Manifesto Kuşağı’nı doğuran asıl sebep de budur. İnsanlığın yaşadığı çok yönlü krize karşı sessiz kalmayan, itirazını ilkeye, vicdanını sorumluluğa ve umudunu yeniden inşaya dönüştüren yeni bir neslin ortaya çıkışıdır bu. Dolayısıyla Manifesto Kuşağı, yalnızca belirli bir yaş grubunun adı değildir. O, çağın krizlerine karşı bilinç geliştiren, değer merkezli bir duruş sergileyen ve insanlığın geleceğine dair söz söyleme cesareti taşıyan herkes için bir zihniyet ve sorumluluk çağrısıdır.

En başta da ifade ettiğimiz gibi bu çalışma, “Manifesto Kuşağı” kavramını sadece sosyolojik bir kuşak tanımı olmaktan çıkarıp Kur’ân’ın “şahit ümmet” (Bakara 2/143) tasavvuruyla irtibatlandırarak daha derin bir düşünce eksenine oturtmak amacı taşımaktadır. Böylece yalnızca yeni bir kuşak ismi önermekle kalmayıp çağın zihinsel dönüşümünü çözümleyen ve buna karşı Kur’ân merkezli bir istikamet teklif eden özgün bir çerçeve sunmuş olacaktır. Bu çerçeve için de çağının bireylerini ve ilişkilerini, kavramsal bir çerçeve içinde çözümlemek gerekmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Üç Eksenli Dönüşüm: Manifesto Bireyi'nden Şahit Birey'e

1. Manifesto Bireyi → Algoritma Bireyi → Şahit Birey

Her çağ, yalnızca yeni teknolojiler üretmez, aynı zamanda yeni insan tipleri de üretir. Bireyin zihni ve davranışları, yaşadığı çağın düşünme biçiminden, bilgi kaynaklarından ve otorite anlayışından etkilenerek şekillenir. Bu nedenle, son yüzyılın dönüşümünü anlamak için yalnızca siyasal veya teknolojik gelişmelere değil ortaya çıkan insan tiplerine de bakmak gerekir.

Manifesto Bireyi

Manifesto bireyi hakikati bir ilke ve dava olarak arayan, hayatını bir ilkeye göre kuran bireydir. Onun davranışlarını belirleyen şey gündem değil inandığı hakikattir. Bir davası, bir dünya görüşü, uğruna emek verdiği bir ideali vardır. Okur, düşünür, tartışır ve gerektiğinde bedel öder. Kimliğini tüketim alışkanlıklarıyla değil inançlarıyla inşa eder. İnancını, fikrî ve ahlâkî üretim alanına taşır.

Manifesto bireyi için düşünce, hayatın süsü değil hayatın yönüdür. Bunun tipik ifadesi, "Hayat iman ve cihad..." ezgisinde seslendirilmiştir.³¹ Bu yüzden Manifesto Bireyinin sorusu, "Nasıl daha görünür olurum?" değil "Nasıl daha doğru yaşarım?" sorusudur. Devrimcidir, inkılâpçıdır. Köklü değişime inanır, hayatını ve mücadelesini buna göre şekillendirir.³² Burada yanlış anlamaya sebep olmamak üzere tekraren, Manifesto Bireyinin mutlak surette vahye bağlı biri olmadığını, ideolojik çağın bireyi olarak her türlü ideolojik kimliğe sahip olabileceğini, ideolojilerin de hayat ve kâinatı izah sadedinde tekelci olduğunu, aşağıda "Şahit Birey" tipi ile aynı olamayacağını belirtmek zarureti vardır.

Algoritma Bireyi (Kavramsal Kategori)

Bu birey tipi sürekli bağlantı hâlinindedir fakat derinlikten uzaklaşmaktadır. Çok şey bilir fakat az şeyi tefekkür eder. Çok içerik tüketir fakat az anlam üretir. Dijital dünyanın hızına uyum sağlarken kendi iç sesini giderek daha az duyar. Algoritma bireyi, hakikati,

³¹ "Hayat, İman ve Cihad" marşının sözleri Abdülbaki KÖMÜR'e aittir. Marşın ana teması olan "Hayat, iman ve cihaddır" ifadesi ise Mısırlı şair Ahmed ŞEVKÎ'ye dayanmaktadır. ilâhîsozleri.net/grup-ilkcemre/hayat-iman-ve-cihad-3.html

³² *İnkılâb Şiiri*, Aykut EDİBALI,

zamanla görünürlük, beğeni ve etkileşim ölçüleri üzerinden değerlendirme tehlikesi taşıyan bireydir.

Manifesto bireyi ile Algoritma bireyinin özelliklerini bir tabloya aktarırsak:

Manifesto Bireyi	Algoritma Bireyi
Hakikati arar	Görünürlüğü arar
İlkeye bağlıdır	Etkileşime duyarlıdır
Bedel öder	Konfor arar
Okur ve tefekkür eder	İçerik tüketir
Fikir üretir	İçerik akışına maruz kalır
Şahitlik eder	Seyreder
Gelecek tasavvuru kurar	Anlık gündemle yaşar

Şahit Birey

Kur'ân'ın inşâ etmek istediği bireyler ise ne yalnızca ideolojilerin ne de algoritmaların ürünüdür. Şahit birey, hakikati vahyin ölçüleriyle değerlendiren, çağını doğru okuyabilen ve yaşadığı zamana karşı sorumluluk hisseden bireydir. O, teknolojiyi reddetmez fakat teknolojinin yönettiği bir hayata da râzı olmaz. Araçları kullanır ancak araçların kendini kullanmasına izin vermez.

Şahit birey, hakikati bilen, yaşayan ve onu adâlet, merhamet ve hikmetle temsil eden bireydir. Onun görevi yalnızca çağın tanığı olmak değil çağın vicdanı olmaktır. Manifesto bireyi, Algoritma Bireyi ve Şahit Bireyin özelliklerini bir tabloya aktarırsak:

Manifesto Bireyi Algoritma Bireyi Şahit Birey

Hakikat	Görünürlük	Vahiy
İlke	Etkileşim	Sorumluluk
Dava	Trend	Şahitlik
Fedakârlık	Konfor	Adâlet
Fikir	İçerik	Hikmet

2. İdeoloji Çağı → Algoritma Çağı → Şahitlik Çağı

İnsanlık tarihi yalnızca yönetim biçimlerinin değil zihniyetlerin de tarihidir.

İdeoloji Çağı

İdeoloji, hayat ve kâinatı izah eden sistemli düşüncenin adıdır. Tekelcidir. Büyük iddiadır. Hayatı ve kâinatı izah etme iddiası aynı zamanda yönetme iddiasıdır. Yirminci yüzyıl büyük ideolojilerin yüzyılıydı. Liberalizm, Sosyalizm, Komünizm, Milliyetçilik, Faşizm, İslâmcılık ve benzeri düşünce sistemleri yalnızca devletleri değil bireylerin kimliklerini de şekillendirdi. Bireyler çoğu zaman hakikati ideolojiler aracılığıyla okumaya başladı.

Bu dönemin temel sorusu şuydu: “Hangi düşünce sistemi dünyayı kurtaracak?”

Algoritma Çağı

Bugün ise ideolojilerin yerini büyük ölçüde dijital platformlar ve veri ekonomisi almıştır. Artık bireyleri yönlendiren, yalnızca siyasal söylemler değildir. Görünmez algoritmalar, hangi haberi göreceğimizi, hangi görüntüye dikkat edeceğimizi, hangi tartışmaya katılacağımızı ve hatta neyi unutacağımızı belirlemektedir.

Manifesto Çağı’nın “hakikat nedir?” temel sorusu artık, “trend olan nedir?” sorusuna dönüşme tehlikesi taşımaktadır.

İdeolojiler, bireyin ne düşüneceğini belirlemeye çalışıyordu; algoritmalar ise bireyin neye dikkat edeceğini belirlemektedir. Oysa dikkati yöneten, zamanla düşünceyi de yönlendirmektedir. Algıyı yöneten, akı da yönetir. Akıyı yöneten, bağımlılıktan köleliğe, esarete giden yolu, irâdelere çökerek döşemektedir.

Şahitlik Çağı

Müslümanın hedefi ne ideolojilerin esiri olmak ne de algoritmaların nesnesi olmaktır. Şahitlik çağı, hakikatin yeniden merkeze alındığı bir bilinç çağını ifade eder. Bu çağ, takvimle başlayacak bir dönem değil bireyin kendi içinde başlatacağı ahlâkî ve zihinsel bir dönüşümdür.

Şahitlik çağı, adâletin güçten, hakikatin popülerlikten, vahyin gündemden üstün tutulduğu bir bilinç iklimidir. Böyle bir çağın başlangıcı teknolojiyle değil bireyin niyeti ve sorumluluk bilinciyle mümkündür.

3. Kitap Kültürü → Ekranın Kültürü → Vahiy Kültürü

Her medeniyet, hangi bilgi kaynağını otorite kabul ettiğine göre şekillenir.

Kitap Kültürü

Yüzyıllar boyunca kitap, düşüncenin ve ilmin temel taşıyıcısı oldu. Kitap okumak, sabretmeyi, anlamayı, muhakeme etmeyi ve derinleşmeyi gerektiriyordu. Bilgi, emek istiyor; hakikat arayışı zaman talep ediyordu. Kitabın otoritesi, yalnızca yazılı metnin değil düşünmenin ve tefekkürün de otoritesiydi.

Ekran Kültürü

Dijital çağda kitabın yerini büyük ölçüde ekran aldı. Ekran yalnızca yeni bir araç değil aynı zamanda yeni bir düşünme biçimi üretmektedir. Hızlı tüketim, kesintisiz dikkat dağılması ve sürekli uyarılma hâli, bireyin derin düşünme kapasitesini zayıflatmaktadır. Bilgi çoğalırken hikmet azalabilmekte, iletişim artarken tefekkür daralabilmektedir. Böylece otorite, metnin sağlamlığından çok görünürlüğün gücüne kaymaktadır.

Vahiy Merkezli Bilinç

Müslüman açısından nihai otorite ne kitap kültürünün romantize edilmiş geçmişi ne de ekran kültürünün baş döndürücü yeniliğidir. Nihai otorite vahiydir.

Vahiy, kitabı da ekranı da yerli yerine oturtan ölçüdür. Kitap, vahyi anlamaya hizmet ettiği ölçüde değerlidir. Ekran ise hakikati yaymaya ve adâleti desteklemeye hizmet ettiği ölçüde anlam kazanır. Dolayısıyla mesele kitapla ekran arasında tercih yapmak değildir. Asıl mesele, hangi aracın bireyi vahye yaklaştırdığı, hangisinin ondan uzaklaştırdığıdır.

Çünkü Kur'ân'ın inşâ etmek istediği kişi, araçların peşinden sürüklenen değil araçları vahyin rehberliğinde kullanan kişidir. Böyle biri için otorite değişmez, şartlar değişir, araçlar değişir, çağ değişir fakat hakikatin kaynağı değişmez.

Yukarıda yapılan tasnifteki yaklaşım, yalnızca bir kuşak çözümlemesi olmaktan öte, Kur'ân'ın “şahit ümmet” tasavvuruna dayanan bir medeniyet çağrısı olarak okunmalıdır. Bu çalışmada önerilen Manifesto Kuşağı, geçmişin nostaljisi değil Şahit Kuşağı'nın hazırlık dönemi olarak okunabilir.

MANİFESTO KÜLTÜRÜ; KÜLTÜR–FORMASYON BİRLİKTELİĞİ

Manifesto Kuşağı, hayatı yalnızca yorumlamakla yetinmeyip değiştirmeyi hedefleyen; düşüncelerini bireysel kanaatler olarak değil bir medeniyet iddiasının manifestosu olarak ortaya koyan nesildir.

Manifesto Kuşağı'nın Temel Özellikleri:

Büyük anlatılara inanır. İnsanlık, adâlet, ümmet, millet, devrim, medeniyet gibi kapsamlı idealleri merkeze alır.

Kimlik sahibidir. “Ben kimim?” sorusundan çok “Biz kimiz?” sorusuna cevap arar.

Dava merkezlidir. Kariyerden önce ülkü ve takvâ gelir.

Fedakârlığı yüceltir. Bedel ödemeyi, mücadelenin doğal parçası kabul eder.

Manifestolar üretir. Dergiler, bildiriler, deklarasyonlar ve program metinleri yazar.

Geleceği kurma iddiası taşır. Mevcut düzeni sadece eleştirmez, yerine neyin geçmesi gerektiğini de söyler. Bunu yaparken de tarihî gerçeklikten ve günün maddi gerçekliğinden kopmamaya çalışır. Ütopyalar üretir fakat mazide takılıp kalmaz, tarihî gerçeklikten gelecek tasavvuru üretir.³³ Bu bağlamda “Manifesto Kuşağı”, kavramsal ve eylemsel olarak günümüze evrilirken, sadece belirli bir yaş grubunu değil çağına söz söyleme cesareti gösteren nesli ifade eden bir kavrama dönüşebilir. Bu çalışma, böyle bir iddiayı içermektedir.

Manifesto kuşağının yukarıda anlatılan özellikleri başlı başına bir kültürdür. Burada “kültür” terimi üzerine mülâhazalar, konunun aydınlanmasına katkı sağlayacaktır:

Kültür ve Formasyon

‘Kültür’ terimi 18. yüzyılla birlikte ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda özellikle ‘tekil kültür’ karşılığı olarak ‘erudition’, ‘habitus’, ‘cultura animi’, ‘forma mentis’ ve nihayet bu son terimden devşirilerek ‘formasyon’ terimi kullanılır olmuştur.³⁴ Formasyon terimine ulaşmadan önce, Latince ‘erudition’ fiili, kaba saba olmaktan çıkmak anlamına kullanılmakta iken, sonraları ‘habitus’ fiili, bilgi ve eğitim yoluyla belirli alışkanlıklar edinme ve eylem tarzları geliştirme yeteneği sayesinde doğa yanında insana özgü ve

³³ Hukuk Mesleği ve Misyon ve Vizyon Tartışmalarında Tarihî Gerçeklikten Gelecek Tasavvuruna Süreç İşçiliği, Muharrem BALCI

³⁴ Her Türlü Son İçin Hukuk Formasyonu, Muharrem BALCI

insana ait bir “ikinci doğa” içinde yaşamak anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Cicero’nun kullandığı terim ise cultura animi’dir. Terim, insan nefsinin terbiye edilmesi anlamında kullanılmıştır. Cicero, terimi, başlangıçta “doğal” bir malzeme, bir içgüdü ve iştihâ var olanı, bir hammadde, nefesine düşkün bir hayvan olarak gördüğü insanın işlenmesi, yetiştirilmesi ve eğitilmesi anlamında kullanmakla; terimin bugün de anlamaya devam ettiğimiz bir temel yönünü ilk kez belirtmiştir. Öyle ki, tek bireyin gerekli bilgileri edinerek, akıl yürütme, belirli ilkelere göre eylemde bulunma, nefesine hâkim olma, zevk ve eleştiri yeteneğini geliştirme ve gitgide “kişilik” sahibi olma hâline “kültür” demeye bugün de devam ediliyor.³⁵

Yine cultura animi’ye karşılık 19. yüzyılda Skolastik felsefeden gelen forma mentis terimine rastlanır. Nefse hâkim olmak, ruhu eğitmek, bilgilenmek, yetişmek anlamlarına gelen³⁶ bu terimden ‘formasyon’ terimine geçilmiştir. Özellikle formasyon terimi, bugün de bir ölçüde “tekil kültür”e karşılık olarak kullanılıyor. Aynı 19. yüzyıl, “tekil kültür”ün, erudition’un, habitus’un, formasyon’un gerçekleşme ortamını kentlerde görmüş, kendi Aydınlanmacı görüşü doğrultusunda, kırsal kesimde yaşayanların “yontulmamışlık”ları, “işlenmemişlik”leri karşısında kentlerde yaşayanların “işlenmiş” ve “incelmiş” yaşama biçimlerinin üstünlüğüne dayanan bir önyargıyla, “çoğul kültür” karşılığı olabilecek bir terim olarak civilite (kentlilik) terimine başvurmuştur.³⁷ Gerçekten de içinde bulunduğumuz iletişim toplumu dönemi itibarıyla farklı düşünce ve kültürlerden etkilenmemek mümkün değildir. Bu yüzden medeniyetler arasında devamlılık da görülmektedir. Konu bir yönüyle tekil kültür sorunu da olup bireysel olarak işlevselliği, diğer yönüyle kentlilik gereği çoğul kültür sorunu olup toplumsallığı irdelemeyi gerektirmektedir. Aydınlanma felsefesi, seküler³⁸ düşüncenin üretimi olmakla, tekil kültür–çoğul kültür ayırımı ile toplumu ve toplumculuğu atomize ederek kültürde ve yaşayışta parçalanmayı işaretlemiş, sonrasında da bu parçalanmışlıktan sivilleşme ve bireyselliği ön plana çıkarmış bir sivil toplum hedeflemiştir.

³⁵ Muharrem BALCI, a.g.m.

Ayrıca bkz: Taylan MARAL, *Kültür ve Kimlik Tanımlamalarına Sosyo-Kültürel Bakış*.

³⁶ TDK, formasyon terimini, biçimlenme, belirli bir düzeyde eğitim görme, yetişim olarak karşılamaktadır.

³⁷ Muharrem BALCI, a.g.m.

³⁸ "Seküler/parçalayıcı", dünyevi ve dini olmayan düşüncelerin her şeyi bölerek inceleyen yapısını ifade eder. Bu bakış açısı, olayları veya kavramları kutsal bütünlüğünden koparır. Hayatı birbirinden bağımsız, küçük ve tek tek açıklanabilir parçalara ayırır. Bütünsel veya ruhani anlamı reddeder. (M. BALCI)

Manifesto Kuşağı'nda Kültür ve Formasyon

Türkiye'de Manifesto kuşağı dediğimiz 1950–1985 dönemi düşünce ve eylem bireylerinin bir kısmı kültür ile formasyonu bir nevi kaynaştırmıştır. Bu kuşak, bireyin, tabiat, hemcinsleri ve yaratıcısı ile ilişkilerinin parçalanamazlığına inanmaktaydı. Bu inanç, formasyon kavramı gibi diğer birçok kavramı bireysel ve toplumsal sorumluluk çerçevesinde anlamlandırmayı ve değerlendirmeyi gerekli kılmaktaydı.

Tariftten de anlaşılacağı gibi, formasyon bir Allah vergisi (vehbî) değil kesbîdir. Kazanılabılır ve geliştirilebilir bir çabadır. İki alt dayanağı vardır: Bilgi/kültür ve cehd/yönelim. Bilgi/kültür kazanılır, cehd yani gayret veya yönelme ihtiyâr ve irâde edilir. Bilgi/kültür ve cehd/yönelim bir araya geldiğinde formasyon oluşur. İşte bu donanımı, sözgelimi hukukçular için 'hukuk formasyonu (vb. meslek veya yönelimler)', 'hukuk bakış açısı' veya 'genel hukuk disiplini kavrayışı' olarak tanımlayabiliriz.³⁹

Gelecek Tasavvuru

Fatiha Sûresi'ndeki "İyya kena'budu ve iyyake nestain"de ifadesini bulan, tekil olarak fakat çoğul sigasıyla "biz yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz" âyetinde, söz vererek, tek başına tüm ümmet için dua edildiği ve ümmet adına tek tek bireyler olarak söz verildiği hatırlanmalıdır.⁴⁰ Bu kabul, birlikte yaşama kültürünün, formasyona dönüştüğü en veciz sorumluluk ifadesidir. Müslüman toplulukların yaşadığı topraklarda birlikte yaşama kültürü,⁴¹ Müslümanları gelecek tasavvurunda hiç yalnız bırakmamıştır. Bu kültür ve formasyona bugün de sahip olunabilir.

Dönemin Sol literatüründe de "birimiz hepimiz için, hepimiz birimiz için" söyleminin kökeni doğrudan Alexander Dumas'nın, Üç Silahşörler romanına⁴² dayansa da bu mantık sınıfsal dayanışma, enternasyonalizm ve kolektif kurtuluş kavramlarıyla ifade edilmekteydi. Benzer söylemler,

"Tüm ülkelerin işçileri, birleşin!", Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto* metninin ve genel olarak Marksist literatürün en bilinen sloganıdır. Ulusal sınırları aşan enternasyonal işçi sınıfı dayanışmasını vurgular.

³⁹ Muharrem BALCI, a.g.m.

⁴⁰ *İnsanlık Onuru Farkındalıkla Başlar*, Muharrem BALCI.

⁴¹ *Birlikte Yaşamak*, Nur Zelal CEYLAN.

⁴² 17. yüzyıl Fransa'sında Kral XIII. Louis döneminde geçen bir tarihî macera romanıdır. Kitap, cesur genç d'Artagnan'ın Paris'e gelip Kraliyet Muhafızları Athos, Porthos ve Aramis ile kurduğu dostluğu ve "Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için!" mottosuyla giriştikleri tehlikeli saray entrikalarını konu alır. Alexander Dumas, ÜÇ SİLAHŞÖR, Çev. Volkan YALÇINTOKLU, İst. T. İş Bankası Yayınları, 2009.

"İşçi sınıfının kurtuluşu, kendi eseri olacaktır." Birinci Enternasyonal'in temel ilkelerinden biridir. Kurtuluşun yukarıdan lütfedilen bir şey değil, ezilenlerin kolektif mücadelesiyle kazanılacağını ifade eder.

"Zincirlerinizden başka kaybedecek bir şeyiniz yok, kazanacak bir dünyanız var." Marx ve Engels'in ezilen kitleleri kolektif eyleme ve dayanışmaya çağıran tarihsel manifesto çağrısıdır.

"Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre!" Karl Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* eserinde yer alan bu ilke, toplumsal zenginliğin bireysel katkıya göre değil toplumsal dayanışma ve ortak ihtiyaçlara göre paylaşıldığı bir düzeni hedefler.

"Kurtuluş yok! Ya tek başına ya hep beraber ya hiçbirimiz!" Türkiye sosyalist hareketinde ve küresel işçi direnişlerinde kullanılan, bireysel kurtuluşun reddini ve kader ortaklığını vurgulayan bir şıardır.

İşte Manifesto Kuşağı'nın kültürel yapısı ve işlevsel yönelimi (formasyonu) burada anlatıldığı gibidir. Bu kuşak, bu kültür ve formasyona bugün de sahip olunabileceğine inanmaktadır. Nitekim insanlık tarihi hep ileri gitse de tarihi gerçekliklerden gelecek tasavvuru oluşturmaktadır.

MEDENİYET BAKIŞ AÇISI VE ÇAĞA ŞAHİTLİK

Bir kuşağı yalnızca doğduğu yıllar belirlemez. Belirleyici olan, bireyin hangi medeniyet tasavvurunun içinde yetiştiğidir. Çünkü her medeniyet, kendi bireyini üretir, kendi hakikat anlayışını kurar, kendi zaman algısını oluşturur ve kendi ahlâkını inşâ eder. Bu sebeple "Manifesto Kuşağı", "Z Kuşağı" veya "Alfa Kuşağı" gibi isimlendirmeler, yalnızca sosyolojik sınıflamalar değildir. Bunlar aynı zamanda belirli bir medeniyetin insan tasavvurunun ürünüdür. Özellikle de modernizmin etkisiyle Batı'da yeni kuşak adlandırmaları bu sâikle yapılmıştır.

Mesele yalnızca kuşakların değişmesi değil medeniyetlerin insan üretme biçimlerinin değişmesidir.

Burada Alasdair MacIntyre'ı hatırlamadan geçmemek gerekir. "Ahlâkî yargılarımızın kaynağı nedir?" ve "Üzerinde toplumsal olarak uzlaşabileceğimiz bir değerler manzumesi oluşturmamız mümkün müdür?" gibi sorulara cevap arayan Alasdair MacIntyre, erdem ahlâkını modernizmin bir eleştirisi olarak sunar. Ona göre modern

ahlâk, kurallar üzerine kuruludur. Bireylerin ahlâk konusunda anlaşılamamasının sebebi budur. MacIntyre, ahlâkı bireyden değil gelenekten ve toplumsal yaşamdan başlatır. İnsanın amacını, iyi yaşam hedefini ve toplumsal bağları öne çıkarır. MacIntyre, modern kültürün “rasyonel olarak tutarlı ve savunulabilir bir ahlâk söylemi” geliştirme projesinin çöktüğünü; elimizde, birbirine rakip, hiçbirine üstün gelemeyen birtakım geleneklerin kaldığını söyler. MacIntyre’a göre, bunun nedeni ahlâka itibar kazandıran bağlamın yitirilip geriye yalnızca bölük pörçük parçaların kalmış olmasıdır.⁴³ Aydınlanma filozoflarının (Kant, Hume, Mill), dine veya geleneğe dayanmayan rasyonel bir ahlâk kurmaya çalıştıklarını ifade eden. MacIntyre, bu projenin kesin olarak başarısız olduğunu belirtir. Çünkü her filozof ahlâkı temellendirmek için insan doğasının farklı bir parçasına (akıl, haz, fayda) odaklanmış ve ortak bir doğruya ulaşamamıştır.⁴⁴

Bir medeniyetin en güçlü yanı, inşâ ettiği binalar değil yetiştirdiği birey tipidir. Roma, hukuk bireyi yetiştirdi. Modern Batı, bireyi yetiştirdi. Sanayi çağı üretici bireyi öne çıkardı. Dijital çağ ise veri üreten ve algoritmalar tarafından yönlendirilen bireyi merkeze aldı.

AKIŞKAN MODERNİTE VE SEKÜLER AKIL

Modernizmin az çok kuralları vardır. İyi-kötü olarak vasıflandırdıkları kabuller ve oluşumlar vardır. Batı kendince Postmodern döneme girdiğinde belirsizlik dönemi de başlamış oldu. Modern dünya cinsellik dahil bireyin tüm değer ve ilişkilerinin akışkan olduğunu, dolayısıyla kimliğinin de her yöne yönelebilecek akışkanlığa sahip olduğunu iddia etti ve bunu yaygınlaştırarak sosyal kuşaklara kabul ettirmeye çalıştı. Bunda da kısmen başarılı olmuştur.

Akışkan Modernite kavramını literatüre kazandıran Zygmunt Bauman, medeniyeti, "vahşeti denetim altına alma ve düzen kurma çabası" olarak tanımlar. Bu tasavvur, katı ve kuralcı bir moderniteden, akışkan ve tüketim odaklı bir postmoderniteye doğru evrilir. Bauman, medeniyet anlayışını bazı temeller üzerine kurar ve bir süreç tespit eder:

⁴³ *ERDEM PEŞİNDE: BİR AHLÂK TEORİSİ ÇALIŞMASI*, Alasdair MACINTYRE, Vakıfbank Kültür Yayınları, İst. 2019.

⁴⁴ *Örgütsel Çalışmaların Ahlâkî Doğasını Şekillendirmede Mihenk Taşı. Alasdair MACINTYRE'in Erdem Etiği Perspektifi*, Halit KESKİN-H. Selahaddin Şamil FİDAN.

Modern medeniyet, her şeyi sınıflandırmak, denetlemek ve standartlaştırmak ister. Akıl ve bürokrasi, bu süreçte aracıdır. Buna Düzen ve Yasa Koyuculuk der. ‘Medenî dünyanın rasyonalitesi, Holokost gibi büyük felâketleri organize etme kapasitesine sahiptir; vahşet, modernliğin doğasından tamamen ayrı düşünülemez’ derken, Soykırımı(Holokost) örnekler. ‘Katı kurallar yerini belirsizliğe, hızla değişen ilişkilere ve bireyselliğe bırakır, bağlar zayıflar’, der. Buna da Akışkan Modernite adını verir. Modern toplumda bireyler, medeniyetin bir parçası olmak için üretmek yerine tüketmek zorundadır. ‘İnsan da dahil olmak üzere her şey bir meta haline gelir’ derken de Tüketim Toplumu safhasına geçildiğini söyler.⁴⁵

Çalışmanın bu bölümünde, modernite ve postmodernitenin başat kavramları üzerinde durmak zarureti vardır. Bu iki sistemin ortak özellikleri hatta ortak unsurları, “görelilik”, “seküler” ve “akışkanlık” olarak belirlemektedir.

Görelilik

Modernizm, seküler düşünce oluşumunun gereği olarak insanî ve evrensel değerleri görelilik olarak algılar. Adâlet de modernizme göre görelidir. Bu görelilik bakış açısı, herhangi bir sabitesi ve meşrûiyet arayışı olmadığından doğal olarak akışkan kimlik/queer anlayışını kabullenecek ve medeniyet bakış açısını akışkan/queer kimlik üzerinden okuyacaktır. Bauman’ın akışkanlık üzerine tespitleri bu bakımdan çok önemlidir ve Batı modernitesinin insana, eşyaya, doğaya bakışını ele verir. Akışkan modern, çağının şahidi değil çağını erdem ve ahlâktan yoksun, sabitesiz, postmodern bakışla okur, görece, akışkan bir süreç önerir ve yaşar. Çağının değerlerinin önemi yoktur. Çağ diye adlandırdıkları da modernizmin sanayi sonrası üretim ilişkilerini, tüketim alışkanlıklarını ve teknolojik gelişmelerini esas alarak ürettiği dönemlerdir.

Sekülerlik

Seküler kavramının tarihçesi de oldukça ilginçtir çünkü hem dilsel hem de düşünsel dönüşümleri içerir:

⁴⁵ YASA KOYUCULAR İLE YORUMCULAR, Zygmunt BAUMAN, Çev: Kemal ATAKEY, İst. Metis Yayınları, 1996.

Zygmunt BAUMAN bu görüşlerini tek bir kitapta değil kariyeri boyunca yazdığı farklı beş eserinde parça parça geliştirmiştir. AKIŞKAN AŞK, Versus Kitap, İst. 2009. AKIŞKAN HAYAT, Ayrıntı Yayınları, İst. 2005. AKIŞKAN KORKU, Ayrıntı Yayınları, İst. 2020. AKIŞKAN MODERN DÜNYADA 44 MEKTUP, Habitus Yayınları, İst. 2011. AKIŞKAN MODERN TOPLUMDA KÜLTÜR, Atıf Yayınları, İst. 2011.

Latince köken: “Secularis” kelimesi Latince *saeculum* (çağ, yüzyıl, dünya) sözcüğünden türemiştir. Başlangıçta “dünyevi, zamana ait” anlamını taşır.

Orta Çağ: Hristiyanlık bağlamında “seküler” terimi, kilise düzenine bağlı olmayan, manastır dışında yaşayan din adamlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Yani “seküler rahip” manastırda değil toplum içinde görev yapan kişiydi.

Rönesans ve Reform (15–16. yy) döneminde kavram giderek “dünyevi” ile “kutsal” arasındaki ayrımı vurgulayan bir anlam kazanmıştır. Bu dönemde, sekülerleşme, dini otoritenin dışında kalan alanların (sanat, bilim, siyaset) güçlenmesiyle ilişkilendirilirdi.

Aydınlanma (18. yy) döneminde sekülerlik, akıl ve bilim temelli düşüncenin yükselişiyle birlikte, dinin toplumsal ve siyasal düzen üzerindeki belirleyiciliğinin sınırlanması anlamına gelmiştir.

Modern dönemde (19–20. yy) sosyolojide “sekülerleşme” kavramı, toplumların dini kurum ve değerlerden bağımsızlaşma sürecini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde sekülerlik, devletin din karşısında tarafsızlığı, bireylerin inanç özgürlüğü ve kamusal alanın dini kurallardan bağımsız düzenlenmesi anlamında kullanılmaktadır.

Sekülerlik, Yahudi ve Hristiyan geleneğinde, dışarıdan bir yabancı, din adamı olmayan kişi anlamına da kullanılan bir kavramdır. Ancak modern dönemde Aydınlanma’dan sonra ortaya çıkan ve ilâhî temeldeki her şeye meydan okuyup insanı merkeze alan, akli mutlaklaştıran ve aşkını reddeden modern zamanlara ait düşünceler bütünü içindeki anlamıyla ele alınmaktadır.

Çokça ifade edildiğinin tersine, sekülerliğin ‘din dışı’ şeklindeki anlamı da açıklayıcı değildir. Sekülerlik, ‘dine müdahale etme’ anlamında kullanılmaktadır. Din, dünyadan ve hayattan soyutlanamaz. Buna karşın modernitenin diğer ideolojiler gibi hayatı izah sadedinde dine ait alanda da yer almak istemesi nedeniyledir ki, insan aklının ve bilimin fizik alanı fethi çıkmasıyla hayatın tüm alanlarında dinin etkisini daralttığı, hatta dinî ilişkileri önemsizleştirerek değersizleştirdiği görülür.⁴⁶

Tüm bu tespitlerden çıkabilecek sonuç; sekülerizmin, akli dini bağlardan arındırarak, dini bir vicdan meselesi haline getirmesi olmuştur. Aynı şekilde

⁴⁶ Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri, Ramazan ALTINTAŞ.

Kilisenin, Tanrı'nın iktidarını kurmak istemesine karşı çıkan Protestan söylem zamanla İslâm âlemine de sirâyet etmiş ve Tanrı'nın iktidarını istemeyenler, bilerek veya bilmeyerek İslâm düşünce ve yönetiminde olmazsa olmaz unsurlar olan eşitlik, adâlet ve benzeri ilkeleri yok sayma eğilimine girmişler ve kendi iktidarlarını kurmaya çalışmıştır. Bu tıpkı, Hristiyanlığın/Kilisenin dayattığı Tanrı iktidarı gibi, Tanrı adına din adamlarının iktidarının benzerinden başka bir şey değildi. İslâm esasen böylesi bir iktidar anlayışını dayatmıyordu. Ancak yine de tarihî süreç içinde dinî sekülerleşme İslâm dünyasına da bulaşmıştır. Söz konusu bu seküler bilinç, toplumun tüm katmanlarına sirâyet edip sosyal kuşakları da etkileyerek, bilimde, ahlâkta ve hukukta göreliliği esas almış, siyasette de akışkan kimlik oluşumuyla günümüzde etkili olmaya başlamıştır.⁴⁷

Queer/Akışkan Kimlik

Batı'nın seküler düşünce tarihinin başlangıcından bu yana var olan ancak 20. yüzyılın başında adını koyduğu *seküler* kavramı ve olgusu, doğal olarak akışkan/queer kimliği de beraberinde getirmiştir. Genel geçer anlamıyla din dışılık olarak ifade edilen sekülerlik, herhangi bir sabitesi olmadığından ve tamamen insan aklının temel alındığı bir düşünce sistemi içinde üretildiğinden, her dönem ve şartta bir halden başka bir hale, keyfi veya şartlar gereği zorunlulukla evrilmek zorundadır. Akışkan kimliği sadece cinsellik anlamında anlamamak gerekir. Bauman'ın çalışmalarında etraflıca işlediği gibi, queer/akışkan kimlik, siyasetten ekonomiye, eğitimden kültüre, her türlü alışkanlığa/bağımlılığa varıncaya kadar akışkan bir kimlik önerilmektedir.

Queer kuramı, sabit kimlik kategorilerini reddeder; kimliklerin akışkan, bağlamsal ve dönüşebilir olduğunu savunur. Bu yaklaşım, ikili cinsiyet sistemine (erkek/kadın) ve heteronormativiteye, sadece kadın erkek birlikteliğine karşı çıkar. "Akışkan kimlik" kavramı özellikle 1990'lardan itibaren queer kuramı içinde kullanılmaya başlanmıştır. Queer kuramı, bireylerin kimliğini sabit kategoriler yerine değişken deneyimler üzerinden tanımlamasını önermiştir.

"Queer" kavramı, 1990'ların başında hem akademik hem aktivist çevrelerde kimliklerin sabit değil akışkan ve bağlamsal olduğunu savunan bir kurama dönüşmüştür. Bu tarihsel kırılma, günümüzde LGBTİ+ hareketlerinin kimlik politikalarını ve toplumsal cinsiyet tartışmalarını derinden etkilemiştir. Batı'da modernizm ve onun tanımladığı

⁴⁷ *Dönüştürme Projeleri*, Muharrem BALCI.

kuşak adlandırmalarının özellikle Z ve Alfa Kuşağı için yaptığı belirlemelerde queer/akışkan kimlik tanımlamalarının ve yönlendirmelerinin etkisi vardır.

Aşkın modernitenin temel unsurları/bileşenleri, görelilik, seküler ve akışkan kimlik olarak tamamlanmaktadır. Bu haliyle bu üç bileşen birbiriyle et ve tırnak gibi olmuştur. Sadece modern veya aşkın modernitenin de değil Batı'nın seküler tarihinin temel bileşenleridir. Bu gerçek anlaşılmadan moderniteyi, modernizmi anlamak ve anlatabilmek mümkün değildir. Ne yazık ki modernizm ve modernite anlatılarında bu üç bileşen bir arada ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak anlatılmamaktadır.

MEDENİYET TASAVVURU

Medeniyet, Bireyi Dönüştürür

Her medeniyet, önce bir varlık/ontoloji bilgisini oluşturur, hakikat tanımı yapar. Ardından bilgi felsefesini, bilginin doğasını, kökenini, imkânını ve sınırlarını oluşturur, sonra hukukunu inşâ eder ve eğitim sistemini kurar. En sonunda kendi bireylerini oluşturur. Bu yüzden insanı anlamak için yalnız bireye değil onun beslendiği medeniyet tasavvuruna bakmak gerekir. İslâm dünyasında genellikle “geri kalmışlık” olarak tanımlanan sorun, gerçekte yaklaşık 300 yıllık bir medeniyet krizidir. Krizin nedenleri, rasyonel ve kurumsal bir zeminde yeterince tartışılmamıştır. Sorunun üzeri hamaset ve popülizmle örtülmüştür. Koçi Bey ve Kâtip Çelebi sınırlı da olsa soruna ciddi biçimde yaklaşmıştır. Ancak Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları meseleyi daha çok siyasi, duygusal ve askerî arayışlar etrafında değerlendirmiştir.⁴⁸

Cumhuriyet döneminde de medeniyet üzerine tartışmalar istenen düşünsel derinliğe ulaşamamıştır. “Batı, bizim için ‘hata neredeydi?’ sorusunu 300 yıldır soruyor. Oryantalist gezginlerden diplomatlara, akademisyenlerden din adamlarına kadar uzanan bir zincir var. Biz ise bu soruyu soranlara ya ilgi göstermemişiz ya da onları kötü niyetli olmakla suçlamışız”⁴⁹

Medeniyet, birey oluşturur. Bu üretim, eğitim, hukuk, aile, şehir, iktisat ve sanatla beslendiğinde ortaya bütüncül bir medeniyet tasavvuru çıkmaktadır.

⁴⁸ Türkiye 300 yıllık bir medeniyet krizinin içinde. Tarık ÇELENK.

⁴⁹ Tarık ÇELENK, a.g.s.

Eğitim, insan aklını ve ruhunu besler, cehaleti aşar, hikmeti çoğaltır. Medeniyetin dönüştürdüğü birey, bilgiyle donanmış, ahlâkla yoğrulmuş, özgür düşünceye sahip bireydir. Eğitim, medeniyetin sürekliliğini sağlayan en temel mekanizmadır.

Hukuk, bireyin haklarını güvence altına alır ve toplumsal düzeni tesis eder. Medeniyetin dönüştürdüğü birey, adâlet ile hareket eder. Hukuk, adâletin teminatıdır; bireyi zulme karşı korur, toplumu barış içinde yaşatır.

Aile, bireyin ilk medeniyet okuludur. Sevgi, sorumluluk, değerler ve kimlik burada inşâ edilir. Medeniyetin dönüştürdüğü birey, aile bağlarıyla güçlenir ve topluma sağlam bir temel sunar. Aile, ilk okul, ilk değerler, ilk kimliktir; bireyi sevgiyle yoğurur.

Şehir, medeniyetin somut mekânıdır. Birey, burada kültürle, sanatla, ticaretle ve hukukla karşılaşır. Medeniyetin ürettiği birey, şehri sadece yaşanacak bir yer değil aynı zamanda anlam üretilecek bir mekân olarak görür. Şehir, mekânı anlamla doldurur; kültür, ticaret ve sanatla bireyi şekillendirir.

İktisat, bireyin ihtiyaçlarını karşılayanın ötesinde, paylaşım ve üretim kültürünü şekillendirir. Medeniyetin dönüştürdüğü birey, tüketici değil üretici, bencil değil paylaşımcıdır. Ekonomi, bireyi sadece maddi değil manevî değerlerle de besler. İktisat, üretim ve paylaşım kültürünü kurar; bireyi bencil değil paylaşımcı yapar.

Sanat, medeniyetin ruhunu yansıtır. Medeniyetin dönüştürdüğü birey, güzelliği arar, estetikle beslenir, duygularını ifade eder. Sanat, bireyi sıradanlıktan çıkarıp anlamın ve derinliğin peşine düşürür. Sanat, ruhun aynasıdır; güzellik ve estetikle bireyi derinleştirir.

Sonuç itibarı ile “Medeniye” derken, eğitim, aklı; hukuk, vicdanı; aile, kimliği; şehir, mekânı; iktisat, üretimi; sanat, ruhu besler denilmiş olur. Bu unsurlar birleştğinde ahlâklı, üretken, adâletli, estetik duyarlılığı olan, topluma kök salmış birey ortaya çıkar. Medeniyet, bu unsurların birleşiminden doğar. Ve ortaya çıkan en büyük eser, insandır: adâletli, üretken, merhametli, estetik duyarlılığı olan, topluma kök salmış birey olur.

Bugün algoritmaların yönettiği dijital dünyanın ürettiği insan tipi ile vahyin inşa ettiği insan tipi arasında yalnızca davranış farkı yoktur; insan, varlık anlayışı, bilgi anlayışı, özgürlük anlayışı farklıdır.

İslâm Medeniyetinin İnsan Tasavvuru–Çağa Şahit Olmak

Kur'ân'ın yetiştirmek istediği birey, yalnız ibâdet eden birey değildir. Yalnız ahlâklı birey de değildir. Yalnız bilgili birey hiç değildir. Kur'ân'ın hedefi, hakikati bilen, hakikati yaşayan, hakikati temsil eden ve hakikate şahitlik eden insandır. Bu nedenle, Kur'ân, ümmeti şöyle tanımlar: “Böylece sizi insana şahit olasınız diye vasat (denge sahibi) bir ümmet kıldık.” (Bakara 143) Buradaki şahitlik yalnızca kıyamet gününde yapılacak bir tanıklık değildir. Aynı zamanda tarihe, topluma ve çağa karşı sorumluluk üstlenmektir. Sorumluluk üstlenmek ise önden gidenlerin arkadan gelene, arkadan gelenlerin önden gidenlere ulanmasıdır. Önceki çalışmalarda *şefaât zinciri*⁵⁰ olarak kavramlaştırdığımız bu oluşum, Kur'ân'ın inşâ etmek istediği Müslüman toplum tasavvurunun istikbalden hâle, tasavvurdan oluşuma erişmiş halidir.

Modern birey, çağını tüketmektedir. Müslüman ise çağını okumakla yükümlüdür. Çağın okumak ise yalnızca teknolojiyi takip etmek değildir. Çağın okuyabilmek, çağın inanç krizini, ahlâk krizini, adâlet krizini, aile krizini, insan krizini, anlam krizini vahyin rehberliğinde okuyabilmektir. Şahitlik, tam da burada başlar. Şahit birey, yaşadığı dönemi yalnız gözlemleyen kişi değildir. O, çağın yanlışlarını teşhis eden, doğrularını koruyan ve vahyin ölçülerini hayatın içine taşıyan kişidir.

Günümüzde, gençler hem ailesinden hem de din adına konuşan kurumlardan tutarlı örnekler görememektedir. Bu durum, gençleri doğrudan inancından değil kurumsal din anlayışından uzaklaştırmaktadır. Yeni kuşaklar, dini ve kimliği bireysel bakış açıları üzerinden yeniden tanımlamaya çalışmaktadır.

Eski mahalleler tamamen ortadan kalkmamış ancak tüm mahallelerde çözülme ve güvensizlik yaşanmaktadır. Gençlerin anlam arayışı, radikalizm, otoriterlik ve teknoloji merkezli yeni değer sistemlerine açık hâle gelmektedir.⁵¹ Bu önemli bir tehlikedir ve genç kuşakların çağı okumasını engellemekte, gelecek tasavvurunu oluşturmalarını imkânsız hâle getirmektedir.

Medeniyetin Ölçüsü Teknoloji değil Şahitliktir

Bugün medeniyet çoğu zaman yüksek binalarla, ekonomik güçle, askerî kapasiteyle, yapay zekâ ve uzay teknolojisiyle ölçülmektedir. Oysa Kur'ân'ın medeniyet ölçüsü farklıdır. Bir toplum, adâleti ne kadar ayakta tutuyorsa, emaneti ne kadar koruyorsa,

⁵⁰ Şefaât Zinciri için Bkz: *Ders, Kazası Olmayan İbadettir, Muharrem BALCI*

⁵¹ Tarık ÇELENK, a.g.s.

insan onurunu ne kadar yüceltiyorsa, hakikate ne kadar şahitlik ediyorsa, o kadar medenîdir. Çünkü medeniyet, araçların değil değerlerin üstünlüğüdür.

Müslüman, Çağını Yönetmeye Taliptir

İnsan, toplum ve medeniyet, yapısal ve işlevsel anlamda birbirini tamamlayan etmenlerdir. Toplumun yapı taşlarını oluşturan bireylerin geliştirdiği kültürel birikimler, medeniyet kavramının doğmasında etkin rol oynamıştır. Toplumun gücü, meydana getirdiği kültürel birikimlerin niteliğiyle ölçülür. Zira gelişmiş toplumların özünde güçlü bir medeniyet tasavvuru yatar. Dolayısıyla güçlü bir medeniyet kurmaya niyetlenen birey ve topluluklar, insanlığın ortak değer ve kazanımlarını geliştirme gayesini sürdürmelidir. Tarihten devralınan maddi ve manevî birikimler, tasavvur edilen medeniyet için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgi, hikmet ve irfanla yoğrulan bu birikimler, sosyo-kültürel gelişme ve ilerlemede motivasyon oluşturmuş, bilimde, kültür ve sanatta birçok eserin ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Müslüman gelecek tasavvuru sahiplerinin geleceğini inşâ etmede en büyük sorumluluğu, medeniyetin temel bileşenlerini oluşturan bu mirasın etkin bir şekilde korunmasını ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlamak olacaktır.⁵²

İslâm medeniyeti, ahlâkî değerleri ve evrensel adâlet ilkeleri ile insanlığa yeniden öncülük etme potansiyeline sahiptir. Bu yeniden doğuş; bilim, teknoloji ve felsefe alanında köklü bir yenilenme ile mümkündür. Müslümanlar, öz benliğine dönerek ve çağın devinimlerini yakalayarak küresel barışa ve adâlete öncü olabilir.

Geçmişte İslâm âlimleri, matematik, tıp ve astronomi gibi birçok alanda dünyaya önderlik etmiştir. Bu önderlik, akıl ve bilimin birleştirilmesi ile sağlanmıştır. Çağımızda da aynı sentezin yapılması şarttır. Bilimsel araştırmalara ve teknolojik üretime ağırlık verilmelidir.

İslâm medeniyeti, ahlâkî merkeze alan bir yapıya sahiptir. Günümüz dünyasında yaşanan adâletsizlikler ve ahlâkî krizler, bu medeniyetin evrensel ilkelerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Sevgi, saygı ve dürüstlük gibi değerler, insanlığın ortak huzuru için temeldir.

“Müslüman, çağını yönetmeye taliptir” ifadesi, Türk düşünce geleneğinde İslâm'ın sadece bireysel bir inanç değil aynı zamanda tarihsel ve siyasal bir medeniyet projesi

⁵² İSLÂM MEDENİYETİNİN KURUCU UNSURLARI KUR'ÂN-SÜNNET-AKIL, 1. Cilt, Ömer TORAMAN, Takdim Yazısından. Kitap Dünyası Yayınları, İst. 2023.

olarak görülmesiyle ilişkilidir. Bu bağlamda, Müslüman Türk düşünürler arasında Yusuf Akçura (1876–1935), Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983), Sezai Karakoç (1933-2021) ve Mirsaid Sultangaliyev (1892–1940) ilk akla gelebilecek isimlerdir.

Bu isimlerin düşünsel ve siyasî çizgileri birbirinden önemli ölçüde farklı olmakla birlikte, burada birlikte zikredilmelerinin sebebi aynı düşünceyi savunmaları değil Müslümanın çağ karşısında edilgen değil kurucu bir özne olması gerektiği fikrinin farklı biçimlerde ortaya çıkmış olmasıdır.

Yusuf Akçura, “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı eseriyle üç farklı siyaset tarzı; İslâmcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük arasında bir sentez arayışını ortaya koymuştur. Bu politikalarından Osmanlıcılık, bir Osmanlı ulusu meydana getirmeyi, İslâmcılık, İslâm dinine dayanan bir devlet yapısı kurmayı, Türkçülük ise ırka dayalı bir Türk siyasal oluşuluğu meydana getirmeyi amaçlar.⁵³ Akçura’ya göre İslâm, Türklerin tarihsel kimliğini ve siyasal birliğini güçlendiren bir unsur olarak çağın yönetiminde merkezi rol oynayabilir.⁵⁴

Memâlik-i Osmâniyye’de garbden istifâza ile iktisâb-ı kuvvet ve terakki ârzûları uyanalı, belirli başlı üç meslek-i siyâsî tasavvur ta’kîb (ébaucher) idildi sanıyorum: Birincisi Hükûmet-i Osmâniyye’ye tâbi’ milel-i muhtelifeyi temsîl ve tevehhüd ile bir “Millet-i Osmâniyye” vücûda getirmek; ikincisi hakk-ı Hilâfet’in Devlet-i Osmâniyye hükümdârında olmasından istifâde ederek tüm İslâmları hükûmet-i mezkûre idâresinde siyâseten [sayfa 4] birleştirmek (Frenklerin “Panİslâmisme” dedikleri), üçüncüsü ırk üzerine müstenid bir “Türk milliyet-i siyâsiyyesi” (Panturquisme) teşkîl itmek. Bu mesleklerden iki evvelikin bir zamanlar Devlet-i Osmâniyye siyâset-i umûmiyyesine te’sîr-i mühimmi oldu. Sonraki ise ancak ba’zı muharrirlerin yazılarında görüldü.⁵⁵

Necip Fazıl, “Büyük Doğu” idealiyle İslâm’ın çağın ruhunu yönetmesi gerektiğini savundu. Ona göre Müslüman, çağın pasif bir takipçisi değil etkin bir kurucusudur.

Mirsaid Sultangaliyev, Sovyetler döneminde İslâm ve sosyalizmi sentezlemeye çalıştı.

⁵³ Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” Makalesi Üzerine Düşünceler M. Hakan ÖZÇELİK.

⁵⁴ ÜÇ TARZ-I SİYASET, Latin Harflerine Aktaran Mustafa YENİ, Günümüz Türkçesine Uyarlayan Erol KILINÇ.

⁵⁵ ÜÇ TARZ-I SİYASET.

Ona göre Müslüman halklar, sömürgeciliğe karşı çağın devrimci öznesi olmalıydı. Bu yaklaşım, Müslümanların çağın yönetimine talip olabileceğini gösterir.⁵⁶

Sezai Karakoç, “Diriliş” düşüncesiyle İslâm medeniyetinin yeniden çağın öncüsü olması gerektiğini ileri sürdü. Müslümanların çağın ruhunu yönetmeye talip olduğunu, ancak bunun ahlâkî ve kültürel bir dirilişle mümkün olacağını savundu.

Karakoç, öncü bir düşünür olarak bağlı olduğumuz medeniyet havzasının içinde bulunduğu büyük krizden çıkış yolunun “Büyük Millet” fikrine yeniden dönmek olduğunu ve sorunun kendimize ait temel tez olan Medeniyet Tezi’nde düğümlendiğini, ısrarla ve büyük bir sorumluluk bilinci içinde söylemektedir.⁵⁷

“Karakoç, medeniyeti bir bütün olarak ele alır, her tutum ve davranışımızın onunla ölçülüp biçileceğini ileri sürer ve adını da İslâm Medeniyeti koyar. Medeniyet, hayatımızın her safhasında, düşüncelerimiz, duygularımız ve davranışlarımızla karşılaştığımız bütüncül bir olaydır. Yani her an her hareketimiz medeniyetle ölçülür, medeniyetle tartılır ve medeniyetle değerlendirilir. Onunla değiştirilir, onunla yaşar, onunla devam eder ve onunla değer kazanır. Düşüncelerimiz, duygularımız, eserlerimiz, hayatımız, hayat tarzımız, ahlâkımız, hepsi medeniyet hânesine dâhildir. Geçmişte tüm bu düşüncelerimiz, duygularımız ve davranışlarımızla büyük, kalıcı ve evrensel bir medeniyet kurduk. Bunun adı İslâm Medeniyeti’dir.”⁵⁸

İslâm, çağın peşinden sürüklenen bir din değildir. Çağı inşâ etmeye gelen bir vahiydir. Bu nedenle, Müslüman, çağın tüketicisi değil üreticisidir. Çağın mağduru değil ıslah edicisidir. Çağın izleyicisi değil şahididir. Hakikatin tanığı olduğu kadar, tarihin de sorumlu öznesidir.

Manifesto kuşağı, ideolojilerin peşinden yürüyen bir kuşaktı. Algoritma kuşağı, ekranların yönlendirdiği bir kuşağa dönüştü. Oysa Kur’ân’ın inşâ etmek istediği nesil, ne ideolojilerin ne de algoritmaların peşinden giden bir nesildir. O, yalnızca vahyin rehberliğinde hakikate şahitlik eden, “şahit nesil”dir. Çünkü Müslüman, çağını yaşayan ve çağını vahyin ölçülerıyla okuyarak ona şahitlik eden insandır.

⁵⁶ *Sultangaliyevciliğin Doğusunda Türklük, İslam ve Sömürgeler Diktatoryası*, Alparslan ÖZKAN.

⁵⁷ Yüksel KANAR’dan aktaran Temel HAZIROĞLU, SEZÂİ KARAKOÇ ve DİRİLİŞE ŞAHİTLİĞİM, s. 132. İz Yayıncılık, İst. 2024.

⁵⁸ Temel HAZIROĞLU, s. 133.

YENİ MANİFESTO KUŞAĞI MÜMKÜNDÜR

Hiçbir kuşak, kendiliğinden doğmaz. Her nesil, kendinden önceki dönemin birikimini, krizlerini, umutlarını ve hayal kırıklıklarını devralır. Bu sebeple, kuşaklar yalnızca doğum tarihiyle değil onları biçimlendiren tarihî şartlar, zihniyet dönüşümleri ve ortak tecrübelerle tanımlanmalıdır.

Bunun yanısıra yukarıda saydığımız 21. Yüzyılın ilk çeyreğindeki salgınlar, savaşlar, kitlesel göçler, ekonomik belirsizlikler, iklim tartışmaları, dijital gözetim mekanizmaları ve özellikle son yıllarda İslâm dünyasında yaşanan işgal ve soykırım eylemleri ve insanlık dramı, büyük bir genç nüfusu, yalnızca geleceğini planlayan bireyler değil yaşadığı çağın ahlâkî sorularıyla yüzleşen bir nesil hâline getirmektedir. Dünyanın dört bir yanında Filistin/Gazze için okullarda, yollarda, bireylerin toplu bulunduğu tüm kamusal alanlarda insanlık suçlarına karşı seslerini yükseltmesi, yeni bir çağın müjdecisi gibidir. Yakın zamanda bu gelişmenin sonuçlarını görmek dileği bile insanlık onuruna dahil edilmelidir.

Bu süreçte dikkat çekici bir olgu ortaya çıkmıştır. Özellikle 1995–2010 yılları arasında doğan gençlerin önemli bir bölümü, kendine sunulan hazır hayat kalıplarını sorgulamaya başlamıştır. Tüketim kültürünün, sınırsız bireyselliğin ve dijital görünürlüğün tek başına mutluluk üretmediğini tecrübe eden bu nesil, daha anlamlı bir hayatın, daha âdil bir dünyanın ve daha sahici bir insanlık tasavvurunun peşine düşmektedir.

Bu arayış, onları yalnızca mevcut düzeni eleştirmeye değil yeni ilkeler ortaya koymaya yöneltmektedir. Çünkü eleştiri, tek başına inşâ edici değildir. Bir medeniyet, ancak hangi değerlere dayanacağını ilân ettiğinde yeniden yükselebilir. İşte bu noktada yeni neslin önemli bir bölümü, yalnızca talepler dile getiren değil ilke, amaç ve sorumluluk ortaya koyan bir karakter kazanmaktadır.

Bu çalışma, bu yeni zihniyet biçiminin de “Manifesto Kuşağı” olarak adlandırılmasını önermektedir. Manifesto Kuşağı, yaşadığı çağın sorunlarını yalnızca teşhis eden değil çözüm sorumluluğunu da üstlenen nesildir. O, sloganların değil ilkelerin, tepkilerin değil tekliflerin, öfkenin değil inşânın, tüketimin değil sorumluluğun kuşağıdır.

Bu kuşak için manifesto, ideolojik bir bildiriden ibaret değildir. Manifesto, hakikate bağlılığın, adâlet arayışının, ahlâkî sorumluluğun ve insanlığa karşı şahitlik bilincinin yazılı ifadesidir. Manifesto Kuşağı'nı doğuran asıl sebep de budur: İnsanlığın yaşadığı

çok yönlü krize karşı sessiz kalmayan, itirazını ilkeye, vicdanını sorumluluğa ve umudunu yeniden inşâya dönüştüren yeni bir neslin ortaya çıkışıdır.

Dolayısıyla Manifesto Kuşağı, yalnızca belirli bir yaş grubunun adı değildir. O, çağın krizlerine karşı bilinç geliştiren, değer merkezli bir duruş sergileyen ve insanlığın geleceğine dair söz söyleme cesareti taşıyan herkes için bir zihniyet ve sorumluluk çağrısıdır. 1950–1985 arası doğanların oluşturduğu kuşağın yaşadığı dünya olaylarının benzeri bugün de yaşanmaktadır. İki dönem arasındaki benzerlikler, bu dönemleri yaşamış, yaşayan ve çağının sorunlarına yabancı kalmayıp çözüm teklifleri sunan nesiller olarak benzer kaderi yaşamaktadır. Bu kader, bu iki nesile Manifesto Kuşağı/Nesli denmesini hak etmektedir. Manifesto Kuşağı, bir yaş grubu değildir. Hakikatin toplumda karşılık bulması için düşüncesini sorumluluğa dönüştürenlerin ortak adıdır. Bu sebeple, Manifesto Kuşağı kronolojik değil ahlâkî bir kuşaktır. Tekrarı yaşanabilir ve yaşanması için çaba sarf edilmelidir.

MANİFESTO KUŞAĞININ TEMEL ÖZELLİKLERİ

Yukarıdan itibaren Manifesto Kuşağı'nın temel özellikleri toparlarsak: Hakikat arayışı, adâlet ve sorumluluk bilinci, ümmet ve insanlık tasavvuru, dijital ahlâk, bilgi-hikmet dengesi, çevre ve emanet bilinci, özgürlük-vahiy dengesi, üretkenlik, şahitlik gibi özellikler öne çıkmaktadır.

Manifesto Kuşağı, çağının sorunlarını teşhis etmekle yetinmeyen, hakikati teklif eden, sorumluluk üstlenen ve gelecek tasavvuru kuranların ortak adıdır. Bu nedenle, Manifesto Kuşağı kronolojik değil ontolojik ve ahlâkî bir kuşaktır. Birey, doğduğu tarihle değil üstlendiği şahitlikle bu kuşağın mensubu olur. Dün bunu 1950–1985 kuşağı temsil etmiş olabilir. Bugün aynı sorumluluğu taşıyan gençler de aynı yürüyüşün devamıdır. Birincisi “Tarihsel Manifesto Kuşağı”, ikincisi “Kavramsal Manifesto Kuşağı” olarak da okunabilir. Böylece Manifesto Kuşağı nesiller arasında bir kopuşu değil kuşaklar arasında aktarılan bir medeniyet bilincini ifade eder.

Bugünkü gençlik gerçekten farklıdır. Fakat ilginç olan şudur: Manifesto yazmıyor gibi görünmesine rağmen yeniden manifesto üretmeye başlamıştır. Bütün dünyada Gazze duyarlılığı bunun dönüm noktalarından biridir. Filistin'in dünyaca tanınması ve duyarlılığın kitleleşmesi 2023 yılına nasip olmuştur. Bunda en önemli rol genç kuşağa aittir. Yapay zekâ, bunun ikinci ayağıdır. Genç kuşağın, yapay zekânın bilgi akışını hızlandırmasından da yaralanarak düşüncelerini en hızlı biçimde oluşturup iletişime

açmasıyla kendini ispat noktasında önemli mesafeler katetmiştir. Bu ispat keyfiyetinin bizzat kendi, manifesto mahiyetindedir.

Gençlik, iklim, dijital sömürü, yalnızlık, kimlik krizi alanlarında yeniden anlam arayışındadır. İşte burada “ikinci Manifesto Kuşağı” fikri doğmaktadır.

SONUÇ

Yeni Bir Manifesto Kuşağı

Manifesto Kuşağı, bir yaş grubu değildir. Yerleşik bir sosyolojik kuşak adı da değil önerilen bir kavramsal kategoridir. Hakikatin toplumda karşılık bulması için düşüncesini sorumluluğa dönüştürenlerin ortak adıdır. Bu sebeple, Manifesto Kuşağı kronolojik değil ahlâkî bir kuşaktır. Bu bakış, kavramı, biyolojiden kurtarmaktadır. Başka bir deyişle 25 yaşındaki biri Manifesto Kuşağı'nın mensubu olabilir, 70 yaşındaki biri olmayabilir. Tıpkı Kur'ân'ın “ümme” anlayışında olduğu gibi...

Ümme, bir kan bağı değildir. Bir bilinç bağıdır. Manifesto Kuşağı da bir doğum tarihi değil çağının krizlerine karşı hakikati, sorumluluğu ve gelecek tasavvurunu birlikte taşıyanlarla tanımlanan ahlâkî bir kuşaktır; dün bu kuşağın tarihsel temsilcileri vardı, bugün ise aynı sorumluluğu vahyin rehberliğinde yeniden üstlenecek bir Şahit Kuşak'a ihtiyaç vardır.

Şahit Kuşak/Nihaî Hedef

“Böylece sizi insana şahit olasınız diye vasat bir ümme kıldık...” (Bakara, 2:143)

Bir kavram, ancak ihtiyaçtan doğarsa yaşar. Manifesto, bir şahitlik metnidir. Şahitlik ise sadece görmek değil gördüğü hakikati söylemek ve onun gereğini yerine getirmektir. Bu, kavramımızı, sıradan bir kuşak kuramından çıkarıp medeniyet sosyolojisinin alanına taşır.

Bu çalışma, geçmişe duyulan bir nostaljinin değil geleceğe yönelik bir inşâ teklifinin ürünüdür. Manifesto Kuşağı, belirli yıllarda doğmuş olanların adı olmaktan çok, çağın krizleri karşısında hakikati merkeze alan her bireyin ortak adıdır. Asıl ihtiyaç, geçmişte tekrar etmek değil vahyin rehberliğinde yeni bir şahit nesil yetiştirmektir.

Bugün ihtiyaç duyulan, yeni bir ideoloji değil yeni bir şahitliktir. Yeni bir manifesto değil vahyin rehberliğinde yeniden yazılmış bir hayat manifestosudur. Çünkü çağını

değiştirecek olan, teknoloji değil hakikate şahitlik edendir. İdeoloji, bireyleri şekillendirir. Algoritma, bireyi şekillendiriyor. Vahiy ise insanı yeniden özne olmaya çağırıyor.

Önerilen yeni Manifesto Kuşağı'nın nihai hedefi, eski ideolojileri yeniden üretmek değil Kur'ân'ın “şahit ümmet” anlayışı doğrultusunda “Şahit İnsan”ı inşâ etmektir. Dün Manifesto Kuşağı, çağın karşısına fikirleriyle çıktı. Bugün ihtiyaç duyulan ise fikirlerini vahyin rehberliğinde şahitliğe, şahitliğini adâlete, adâletini de medeniyet inşâsına dönüştüren yeni bir ahlâkî medeniyet kategorisinde Manifesto Kuşağı'dır.

Her nesil, bir zamanın ürünüdür fakat Manifesto Kuşağı, zamanı yalnızca yaşayan değil ona söz söylemeyi ve yön vermeyi kendine görev bilen neslin adıdır. Çağını yaşayan birey, zamana uyum sağlar. Çağına şahitlik eden ise zamanı dönüştürür. Manifesto Kuşağı, işte bu ikinci yürüyüşün adıdır. O halde, “2. Manifesto Kuşağı”nı yalnızca isimlendirmek, kavramsal bir atıf veya özellik olarak bırakmak değil onun düşünsel ve ahlâkî manifestosunu da inşâ etmek gerekecektir. Bu da ancak arkadan gelenlerin önden gidenlere, önden gidenlerin arkadan gelenlere ulanmasıyla, kuşaklararası iman–amel bütünlüğü ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Buna, çağa ve birbirine şahitlik edenlerin oluşturduğu “*şefaat zinciri*” adı verilir.⁵⁹ Burada ‘şefaat zinciri’ ifadesi, hukukî veya kelâmî anlamda şefaat iddiasını değil kuşakların birbirinin hakikat ve sorumluluk mirasına şahitlik ederek onu sonraki nesillere aktarmasını ifade eden mecazî bir kavram olarak kullanılmaktadır. Aslî unsur birbirine ve çağa şahitlik olduğundan, bu kuşağa “*şahitlik zinciri*” de denebilir.

Manifesto Kuşağı'nın asıl mirası, geçmişte yazılmış bildiriler değil hakikati hayatın merkezine yerleştirme cesaretidir. Bugünün Şahit Kuşağı ise bu mirası tekrar etmekle yetinemez. O, ideolojilerin bıraktığı yerden değil vahyin gösterdiği yerden yürümelidir. Algoritmaların belirlediği gündeme teslim olmak yerine gündemi hakikatle sorgulamalı; bilgiyi hikmete, itirazı sorumluluğa, şahitliği adâlete ve adâleti medeniyet inşâsına dönüştürmelidir. Çünkü bireyin çağını değiştirmesi önce kendini çağın nesnesi olmaktan çıkarmasıyla mümkündür.

Bu çalışmanın nihai hedefi “Manifesto Kuşağı”nı ispatlamak değil “Şahit Birey”i teklif etmektir. Bu sebeple, Manifesto Kuşağı, geçmişte kalmış bir kuşağın adı değil hakikati sorumluluğa dönüştürmesinin adıdır. Dün, bunun adı Manifesto Kuşağı idi. Bugün, bunun hedefi ‘*Şahit Kuşak*’tır.

⁵⁹ Şefaat Zinciri için bkz: *Müslüman Çağını Yaşayandır*. Muharrem BALCI.

KAYNAKLAR

1960 Yılından Günümüze *TÜRKİYE'DE DARBELER ARŞİVİ*, turkiyedarbelerarsivi.com

Ahmet ASLAN, *Batı Aydınlanmasının Bir Ürünü: Sömürgecilik Nedir?*
perspektif.eu/2023/06/02/bati- aydinlanmasinin-bir-urunu-somurgecilik-nedir

Alexander DUMAS, *ÜÇ SİLAHŞÖR*, Çev. Volkan YALÇINTOKLU, İst. T. İş Bankası Yayınları, 2009.

Alasdair MACINTYRE, *ERDEM PEŞİNDE: BİR AHLÂK TEORİSİ ÇALIŞMASI*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İst. 2019.

Ali BULAÇ, *HEDEFTEKİ ÜLKE İRAN İSLÂM, DEVRİM VE CUMHURİYET*, Çıra Yayınları İst. 2009

Ali KURT, *Köy Odası*, facebook.com/groups/168143536581831/user/100013132 873284

Alparslan Öğüt, *Türk sanat müziği kimin?*
haberajandanet.com/Article/turk-sanat-muzigi-kimin/HsvZMZvCruHXo2GsNoQq

Alparslan ÖZKAN *Sultangaliyevciliğin Doğusunda Türklük, İslâm ve Sömürgeler Diktatoryası*, dergipark.org.tr/tr/pub/ustich/article/153261

Andrew HEYWOOD, *SİYASÎ İDEOLOJİLER*, Genişletilmiş 5. Edisyondan çeviri. Çev. Levent ÖKER, BB101 Yayınevi, 2016.

Aykut EDİBALİ *İnkılâb Şiiri*, muharrembalci.com/siirler/paylasim/44.pdf

DEVİRMCİ YOL BİLDİRGE, simurg.info/1977/05/01/devrimci-yol-bildirge

Emine ÖZTÜRK, *Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu/DEV-GENÇ*, dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2514102

Enes Bahadır KIZAK, *Sosyal ve Siyasi Mücadeleden Resmi Söyleme Ülkücü Hareket'in Dinamikleri(1965-2002)*
academia.edu/125857407/Sosyal_ve_Siyasi_
M%C3%BCcadeleden_Resmi_S%C3%B6yleme_%C3%9Cık%C3%BCc%C3%BC_Har
eket_in_Dinamikleri_1965_2002_

Erinç BÜYÜKAŞIK, *1950-1980 Türkiye'sinde Bir "Sivil Hafıza" Arayışı*, edebiyatkolektifi.com/litera-yazisi/resmi-soylemin-disinda-kalanlar-1950-1980-turkiyesinde-bir-sivil-hafiza-arayisi

Ertuğrul ZENGİN, *AKINCILAR HAREKETİ, 1970'lerde İslâmcı Gençliğin Oluşumu ve Eylemi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İst. 2025.

Gamze ERYILMAZ, *Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT)*, turkiyeturizmansiklopedisi.com/turkiye-milli-genclik-teskilati-tmgt

Halil İbrahim AŞGIN, *Din, Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi*, Doktora Tezi, muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1015.pdf

Halit KESKİN - H. Selahaddin Şamil FİDAN, *Örgütsel Çalışmaların Ahlâkî Doğasını Şekillendirmede Mihenk Taşı. Alasdair MACINTYRE'in Erdem Etiği Perspektifi*, dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1180645

Hilmi GÜL, *Belgeler Konuşuyor: Cumhuriyetin İlk Yıllarında Allah Demek Yasak Mıydı?* sahipkiran.org/2014/12/28/belgeler-konusuyor-1

Halit ÇAKIR, Ayşe AZMAN, *Sosyal Kuşaklar: Kuşaklar Sosyolojisinde Metodolojik Bir Açılım*, dergipark.org.tr/en/download/article-file/2562094

Kurtuluş Hareketi, tr.wikipedia.org/wiki/Kurtulu%C5%9F_Hareketi

- M. Hakan ÖZÇELİK, *Yusuf Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" Makalesi Üzerine Düşünceler*,
dergipark.org.tr/tr/download/article-file/750198
- Mehmet GÖRMEZ, *Din ve Kimlik*, mehmetgormez.com/dinvemedeniyet/kimlikvedin
- Muharrem BALCI, *Sivilleşme*, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/1.pdf
- Muharrem BALCI, *Hukuk Mesleği ve Misyon ve Vizyon Tartışmalarında Tarihî Gerçeklikten Gelecek Tasavvuruna Süreç İşçiliği*,
muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerII/90.pdf
- Muharrem BALCI, *Küreselleşme Karşıtı Hareketlerde Aktivistlerin Rolü*,
muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/246.pdf
- Muharrem BALCI, *Ders, Kazası Olmayan İbadettir*,
muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/2749.pdf
- Muharrem BALCI, *Her Türlü Son İçin Hukuk Formasyonu*,
muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/6.pdf
- Muharrem BALCI, *İnsanlık Onuru Farkındalıkla Başlar*,
muharrembalci.com/yayinlar/makaleler/2759.pdf
- Muharrem BALCI, *Müslüman Çağını Yaşayandır*,
muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar /2918.pdf
- Muharrem BALCI, *Dönüştürme Projeleri*, muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/239.pdf
- Nur Zela CEYLAN, *Birlikte Yaşamak*, muharrembalci.com/oykuler/paylasim/8.pdf
- Ömer TORAMAN, *İSLÂM MEDENİYETİNİN KURUCU UNSURLARI KUR'ÂN-SÜNNET-AKIL*,
1. Cilt, Takdim Yazısından. Kitap Dünyası Yayınları, İst. 2023.
- Ramazan ALTINTAŞ, *Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri*,
muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/221.pdf
- Sarah OGLİVİE, *"The ick" kelimesinin etimolojik kökenleri*,
Prospectmagazine.co.uk/views/columns/38839/the-etymological-roots-of-the-ick
- Semih KAÇAR, *İyi İnsanlar Nasıl Yanlış Kararların Parçası Hâline Gelir?*
hbrturkiye.com/blog/iyi-insanlar-nasil-yanlis-kararlarin-parcasi-haline-gelir
- Sina AKŞİT, *İ. Devrim Yolu Ve Karşı-Devrim Girişimleri*,
ismetinonuorg.tr/cok-partili-duzene-gecis
- Şükrü ALNIAÇIK, *Türk Siyasi Hayatında MHP*, dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3174198
- Tarık ÇELENK, *Türkiye 300 yıllık bir medeniyet krizinin içinde*.
karar.com/kultur-sanat-Haberleri/tarik-celenk-turkiye-300-yillik-bir-medeniyet-krizinin-icinde-2059899
- Tarık ÇELENK, *Türk Siyasi Hayatında Yeniden Millî Mücadele Hareketi (1967-1980)*,
dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1758094
- Taylan MARAL, *Kültür ve Kimlik Tanımlamalarına Sosyo-Kültürel Bakış*,
taylanmaral.wordpress.com/2016/01/04/kultur-ve-kimlik-tanimlamalarına-sosyo-kulturel-bakis
- Temel HAZIROĞLU, SEZAI KARAKOÇ ve DİRİLİŞE ŞAHİTLİĞİM, 132. İz Yayıncılık, İst. 2024.
- Üstün BOL, *Amerikan Tipi Müslümanlık*,
hertaraf.com/koseyazisi-ustun-bol-amerikan-tipi-muslumanlik-4347
- Yeşilay'dan *"Bağımsız Gençlik" Manifestosu*,
yesilay.org.tr/medya/makaleler/yesilay-dan-bagimsiz- genclik-manifestosu

Yusuf AKÇURA, ÜÇ TARZ-I SİYASET, Latin Harflerine Aktaran Mustafa YENİ, Günümüz Türkçesine Uyarlayan Erol KILINÇ,
otuken.com.tr/u/otuken/docs/u/c/uc-tarzi-42401918.pdf?srsId=AfmBOoovyYm1uuUr
NplkZjRqk1AtoAKR7h46Mql7JU0foXzPix8GWboB

Yusuf Yılmaz SARAÇ, KOMANDOLAR,
ulkucudunya.com/index.php?page=yazar-yazi- detay&yazi=1549

Zygmunt BAUMAN, AKIŞKAN AŞK, Versus Kitap, İst. 2009.

AKIŞKAN HAYAT, Ayrıntı Yayınları, İst. 2005.

AKIŞKAN KORKU, Ayrıntı Yayınları, İst. 2020.

AKIŞKAN MODERN DÜNYADA 44 MEKTUP, Habitus Yayınları, İst. 2011.

AKIŞKAN MODERN TOPLUMDA KÜLTÜR, Atıf Yayınları, İst. 2011.

Zygmunt BAUMAN, YASA KOYUCULAR İLE YORUMCULAR, Çev: Kemal ATAKAY, İst. Metis Yayınları,
1996